

Omstændelig og tilforladelig
Beskrivelse,

Over den i Øster-Søen liggende,
Under

Det Kongelige Danske Herredømme
Blomstrende navnkundige De

B o r n h o l m,

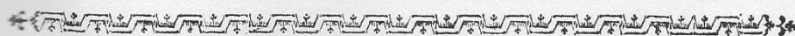
Og

Den ei langt derfra anlagde fortreffelige Fæstning

Christianse,

Hvorudi forklares, alt hvad merkværdigt om disse
tvende Lande, i deres nu værende Tilstand,
er at agte;

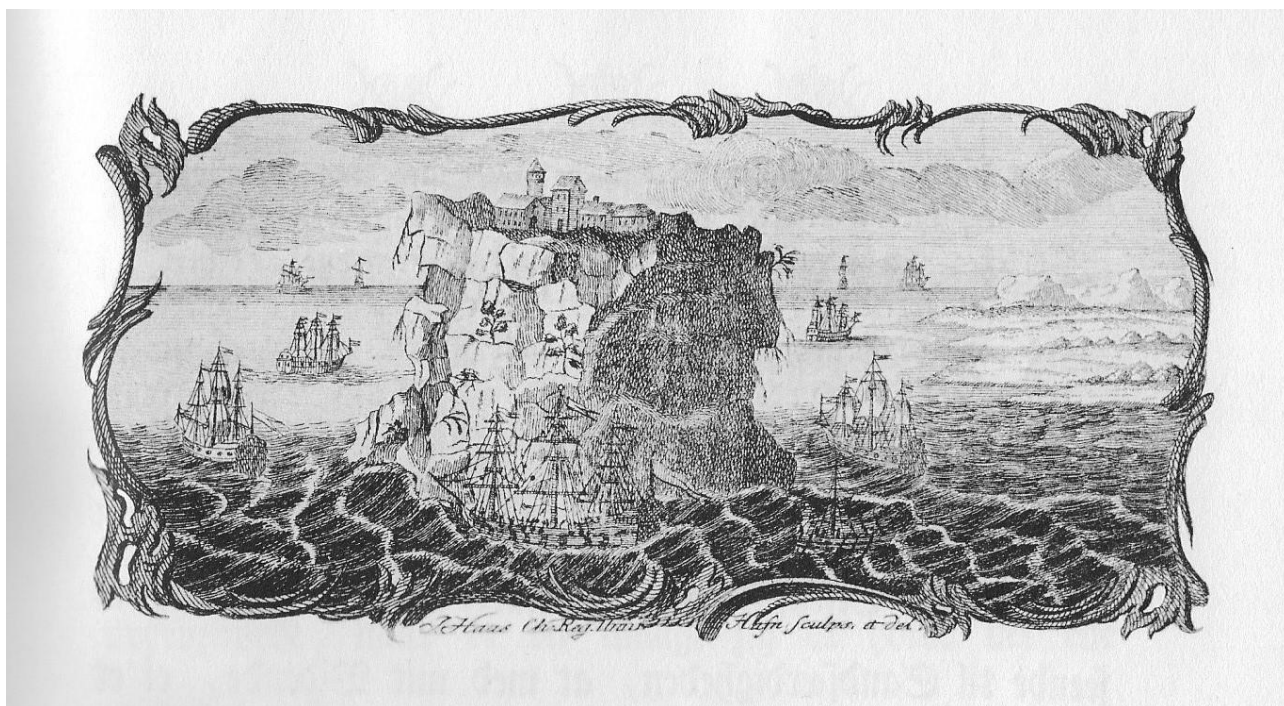
Hvortil end videre føies, hvad Historierne saa vel gamle
som nyere derom meddele.

Kjøbenhavn, 1756.

Trykt hos C. G. Glasings Efterleverske,
ved Nicolaus Møller.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Her overleveres mine Landsmænd en fuldkommen Beskrivelse, over den i Øster-Søen beliggende Danske berømmelige Provintz Bornholm, og den ei langt derfra anlagde Fæstning Christiansø;

Jeg formoder af samme bliver enhver saa meget mere behagelig, siden den, saavidt mig er vitterligt, er den Første der i fuldkommen Stand kommer for Lyset, da man hidindtil intet har havt om disse tvende Steder, uden det, som Stykke-viis i et eller andet Skrift, i Anledning af Historierne, derom har kunnet forekomme; Jeg siger en fuldkommen Beskrivelse, fuldkommen, ei alene i Henseende til, at alting tydelig og omstændig om Landets hele Beskaffenhed er forklaret; Men endog i Henseende til Sandfærdigheden, at med mit Vidende, ei et Ord derudi er forebragt, som jo grunder sig paa de Efterretninger, jeg fra Landets egne Indbyggere har erholdet, ja af de Indbyggere, som i mange Aar med utrettelig Flid har iagttaget og antegnet alt, hvad om Landet kunde være mærkværdigt; Blant hvilke sidste jeg i Særdeleshed nævner, og bør nævne Landets nu værende berømmelige Amtmand, Hr. Stats Raad von Urne, som med besynderlig Nidkierhed for Landets Ære og Publici Fornøielse, har meddelet mig mange smukke Efterretninger, som jeg, der aldrig har seet Øerne, ellers ikke havde kundet vide; Heraf kan de, som gjøre sig den Tanke, at dette Skrift er en blot Oversættelse af den Beskrivelse af Bornholm, som den berømte Resenius har efterladt os haandskreven, see og vide, at de tage feil, og de, som besidde ommeldte Manuskript, kan derom destobedre blive overbeviseede, naar de vil umage sig at holde det ene mod det andet.

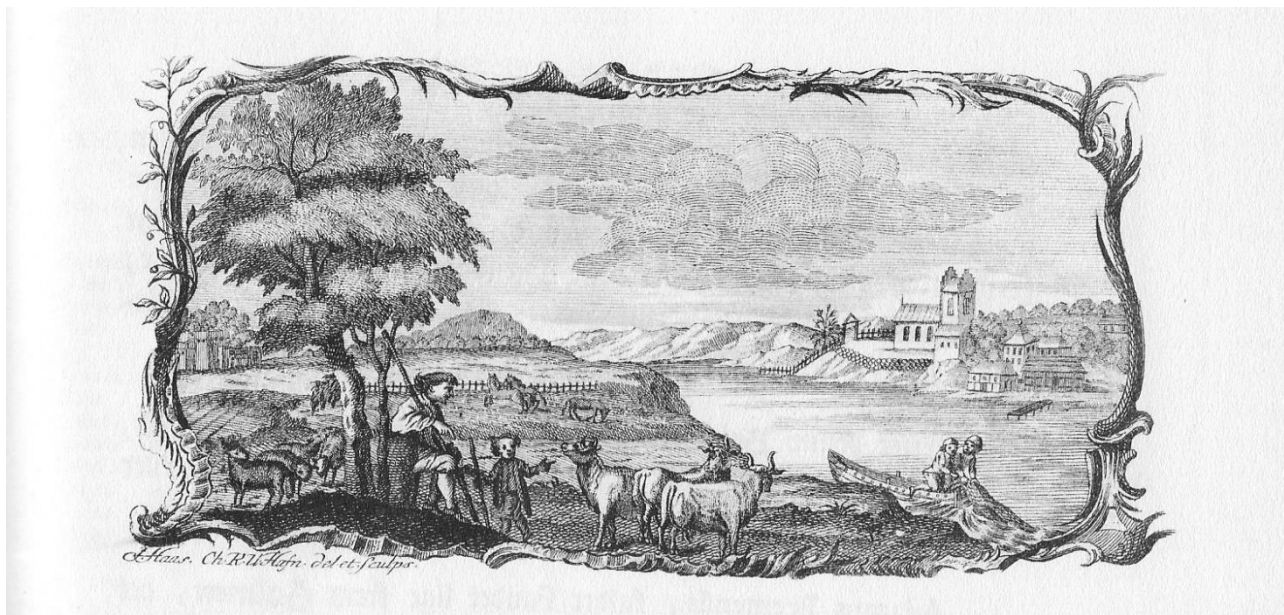
Jeg har for at gjøre Skriftet saa meget mere tydelig, og for at gjøre Læsningen saa meget mere behagelig, forklaret de mærkværdigste Ting med accurate Kobber-Stykker; Jeg veed vel, at blant disse ere adskillige, som f. Ex. Grund-Tegninger og Opstalter af Kiøbstæd-Kirkerne, og deslige, som synes uværdige og unyttige for dem, der enten ikke forstaaer sig paa en Grund-Tegning, eller opholde sig over at saadanne Aftegninger gjøre et Skrift altid dyrere end ellers; Men uden at tale om, at der findes mangfoldige rette Liebhabere, som ere af ganske anden Meening, og billigen forlyste sig med deslige Ting, saa maa jeg og sige, at saadanne Aftegninger ikke her ere indrykkede,

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

just for Bornholms Skyld alene; Men da jeg agter, saa længe den Allerhøieste vil forlene mig Liv, Helbred og Kræfter, aarlig at udgive en fuldstændig Beskrivelse over en og anden Danmarks og Norges Provintser, hvortil den største Deel af Tegninger og af Materien allerede ligger færdig, og til saadanne Beskrivelser bliver føiet Grund-Tegninger, baade af Kiøbstæderne og af Kiøbstæd-Kirkerne, hvor iblant visselig en stor Deel forekomne, som ei andet kan, end fornøie en Læser, uden han plat er ukyndig i Tegning, og slet ingen Begreb har derom, saa har jeg ingensteds, som her ved Bornholm, vildet forbigaae de Ringere, og aleneste opholde mig ved de Større og Prægtige, men det ene slags faaer bøde paa det andet, og saaledes kan enhver Liebhabere bekomme et sikkert og til forladeligt Begreb om hver Provints, om han end aldrig selv med Øine har seet den.

Skulde nogen ville spørge, af hvad Aarsag, da jeg har i Sinde, at fuldføre saa stort et Verk, jeg just har gjort Begyndelse med Bornholm og Christiansøe, og hvorfor ikke med Siælland, Fyhn, eller anden saadan anseeligere Provints? Da svares hertil, at jeg selv ingen Aarsag veed dertil, men det er skeet af en blot Hændelse, at dette først er faldet mig i Hænderne; Overladt fortryder mig ikke, at have gjort Begyndelse med det Mindre, hellere end med det Større; Thi dette kan, uden alt for stor Tab, overbevise mig, om Verket bliver behageligt og begierligt eller ikke; I sidste Fald, kan ingen fortænke mig, at jeg lader alt det øvrige ligge urørt; Jeg har aldrig vundet, eller tænkt at vinde nogen Fordeel af Vitruvio Daniae og Hafnia Hodierna, sligt har ingensinde kunnet rinde mig i Tanker, men at jeg end og for alt mit besværlige Arbeide skal have Penge-Tab, er en dobbelt Byrde; Til Slutning har jeg aleneste dette at melde, at herefter, i hvor mange Stykker af det forehavende Verk end maatte Tid efter anden komme for Lyset, bliver dog denne Fortale, der er den første, ogsaa den allersidste; Saasom jeg ei veed, om det ganske Verk andet at sige, end det som her i Særdeleshed nu allerede er sagt.

AUTOR.

Bornholm

Landets første Oprindelse. Boringholmia, eller Bornholmia, i Fæderne Landets Sprog kaldet: Boringholm, Borindholm, Borndholm, Borendeholm, Bornholm; paa Islandsk Borghunder-Holmur, Borgunderholm, er en i Øster-Søen beliggende skøn og frugtbar Øe; Hvilket efter Nicolai Petræi Beretning, er Aar 2264 efter Verdens Skabelse, det er 607 Aar efter Syndfloden, og 1684 Aar for Christi Fødsel, allerførst funden af Thievaro, en Søn af Guthio, de Cimberes siette Dommere, hvilken, da hans Undersaatters Antal Aarligen mere og mere formeredes, udsendte endeel af de Mandhaftigste og stærkeste, for at opsøge andre Lande til deres Beboelse; Til disses Anførere beskikkede han sin Søn, den forommelte Thielvarum, hvilken med sin Hær udløb fra den Skaanske Havn, kaldet Cimbrershafn, og stødte siden an paa denne Øe; Efter at han havde taget den i Øiesyn, eragtede han den alt for liden og knap, (2) til at rømme den hele Hob, seilede derudover med de fleste igien derfra, og ankom til en større og anseeligere Øe, hvilken han efter sin Faders Navn kaldede Guthi, nu Gulland; men i den første efterlog han en af hans beste Mænd, navnlig Beor, Boer eller Borno, med en Deel af Folket, som skulde tage Øeni Besiddelse, beboe og dyrke den.

Navnets Oprindelse. Efter denne Beor eller Boer, blev Landet kaldet Beors, eller Boersholm, hvoraf siden er kommen Bornholm, eller Boringsholm.

Adamus Bremesis, kalder Landet lige frem Holmen, det er Øen; Thi hos os kaldes et hvert ubeboet stykke Land, som med Vand er omringet, Holm, som er det samme som Øe.

Nogle holde med Paulo Varnefrido, og mene, at Landet bør kaldes Scoringia, Saasom han siger i hans Første Bogs 7de, 10de og 13de Capitler, at de Venili vare udgangne fra Scandinavia, og komme Scoringiam, hvorfra de igien for Hungers skyld maatte rømme, og komme endelig omsider til Gulland; Men at dette Scoringia just har været Bornholm, er ei alene en meget bar Gisning, men er endog aldeles stridende med ældre Auctorum Beretning, som melde om samme Historie.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

I et gammelt Islandske Manuscript, som er bekiendt under det Navn af Knitlinga-Saga, læser man en kort Beskrivelse om vores Bornholm, saaledes som Landet i Kong Knud den Stores Tid har været, med disse faa Islandske Ord:

Borghunder-Holmur liggur austur i Hasid fra Svcaney, har ere XIII. By oc XIV. Kirkiur. (3)

Boringholmia, á meridionali tractu Scania spectans, est insula potens, Scania paret Episcopio & habet XII Pagos & XIV. Templa.

Men denne Islandske Beretning om tolv Byer, har formodentlig i gamle Tider været lige saa urigtig, som om man i disse ville kalde alle de Bønder Gaarde Byer, som fører denne Endelse af Bye i deres Navne, da de dog kun ere Gaarde der ligge langt fra Hinanden omstrøede, men dog nogenledes paa et Strøg, saasom for Eksempel: Ring-Bye, Lyr-Bye. Langede-Bye, og flere.

Lage. Landet er næsten midt imellem Rugen og Skaane, liggende 7 Mile fra Ysted i Skaane, og omtrent 9 fra det Rugiske Forbjerg, kaldet Jasmund, men 16 Mile fra Sielland. Det er meget ujevnt, bierget og klippigt, dog et Sogn mere eller mindre end et andet.

Tab. I. & Størrelse. Det Geographiske Kaart, som paa TAB. I. er forestille, viser Landets Figur og Størrelse, og holdes for, at dets største Længde fra Hammeren i Nord til Due-Odden i Sønder, holder 6 Mile, og en halv Fierdingsveis, og Breden fra Rønne i Vester til Gudhiem i Øster omtrent 3 Mile.

Befæstning. Øen er saa got som af Naturen befæstet, siden den trint omkring er omringet med steile Klipper, og paa de faa Steder, hvor ingen Klipper ere, er Landgangen med Batterier, plantede med grov Skyt, forsikret imod alt Fiendtlig Overfald; **Havn.** Det har ingen Havn, hvor Skibe i Tryghed og Sikkerhed kan ligge, uden paa den Nordre Side; Hvorfore og mange Skibbrud her ved Landet forekommer. (4)

Tamme fireføddede Dyr. Af Tamme fire-føddede Dyr, ere her paa Landet samme Slags som ellers i de øvrige Danmarks Provintser findes.

Vilde-Heste. Hestene falder gemeenligen ikkun af maadelig Størrelse, dog findes der iblant nogle faa, som ganske vel kan henregnes blant de Stores Tal: De ere til Deels af temmelig smuk Skabning, sterke og duelige baade til Kiøren og Riden, saasom de fra Ungdommen at til begge Dele blive opvante, allerhelst en stor Deel deraf maa bruges til Dragoner Heste; Desuden rider gemeenlig alle Folk til Kirke, saavel Præsterne, Degnene, som Mands og Qvindes Personer, hvilke sidste sidde i Tver-Sadler, og vide meget vel at skikke sig derudi: Her holdes ingen Stutterier, dog legger enhver Bonde selv gierne sine Heste til; For omtrent 30 Aar siden var en Mand, der holte en Halv Snees saa got som vilde Heste, som hele Vinteren igiennem ginge hist og her omkring, paa den saa kaldede store Lyng, og fødte sig selv; Om Vaaren hentede han dem hiem for at drive Ploven, eller at gjøre andet fornødent Arbeide.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Til Røe-Kirke, er for mange Tider siden af en Bonde bleven fortæret tvende Horse-Føl, som bestandig gaae paa den vilde Mark, hvoraf endnu Yngel fortsættes; Hvad Føl deraf falde, blive til Kirkens Beste bortsolgt; Men tvende Hopper tragtes stedse efter at vedligeholde, og naar de blive gamle, bliver af deres Yngel tillagt; De komme aldrig i Huus, uden naar de skal bedækkes, da Folk med megen Behændighed maa see, at faa dem i en Gaard inddrevne: De ere ikkuns af maadelig Størelse, men Mannerne og Rumperne særdeles lange voxne.

Sygdom blant Hestene. I Begyndelsen af Martio Aar 1753 yttrede sig paa nogle Gaarde i Aaker, Vester Mariæ, Nyker og Clemensker-Sogne, en vis Syge blant Hestene, som man gav Navn af Kopper; Munden, Tungen, Gummerne og Halsen, bleve opsvolne, og med (5) smaa Blegner opfyldte; De stode nogle Dage foruden at æde, men drak gierne; Efter Fiorten Dages Forløb komme de af sig selv til rette igien, uden allermindste Hielpe-Midler, undtagen at man imidlertid gav dem fiint Foder at æde, siden de for Ømheds Skyld i Munden ei kunde æde det grove.

Norske Heste Art. Adskillige Bønder have for nogle Aar siden begyndt at beflitte sig paa den Norske Art gule Heste med sorte Extremiteter, hvilket og temmelig vel lykkes.

I forrige Tider bleve her fra Landet solgt en anseelig Deel Heste, baade til Pommeren og Lybek, men denne Handel er paa nogle Aar særdeles forminsket, hvilket den i Danmark grasserende Qvæg-Syge, hvortil her paa Landet kun ganske lidet paa det sidste formerkedes, har forvoldet; Da Bønderne der afsatte stor Mængde af Qvæg, og derfor fant bedre deres Regning ved at tillægge Horn-Qvæg, end Heste; Saa ey i Steden at fordum Tider Aarlig infant sig Fire til Sex Kiøbmands Karle fra Lybek, som hele Sommeren opholte sig paa Landet, for at købe Heste og Stude, nu neppe indfinder sig Én; Bønderne havde stor Fordeel af denne handel, i sær paa Sielland; Thi fra Aar 1745 til 1753 bragte de, meest til Sielland alene, over 6500 Fæ-Høvder, som til visse indbragte dem 70000 Slette Daler, (som man her gemeenligen bruger i Tal i Steden for Rigsdaler,) foruden Salt-Kiød, Smør, Talg og deslige Vare, hvormed de forsynede andre Provintser; Men imellem Aar 1751 og 1752 standsede denne Handel, eftersom paa Landet yttrede sig nogen Syge iblant Qvæget, hvorudover blev giort Forbud, at intet Horn-Qvæg maatte anden Steds her fra Landet henføres; Imidlertid døde dog kuns nogle Snese Stykker, da det behagede Gud at lade det derved forblive. (6)

Horn-Qvæg. Horn-Qvæget falder ellers i Almindelighed mere smaat end middelmaadigt; Dog give Kiørerne vel Melk af sig, naar de blive nogenledes ved forede; Thi Bønderne handle disse Creaturer meget haart, da de fleste maa føde sig paa fri Mark, hvor undertiden kuns er lidet for Tanden; Ja de maa langt ud paa Efter-Høsten, vel og i Begyndelsen af Vinteren ligge i Regn, Slud og Kulde paa vaade og moradsede Gaarde, under aaben Himmel, førend de blive indtagne i Huus, saasom Fæ-Staldene med Sæd er opfyldte, og de ikke kan rumme Qvæget i Huus, førend Sæden er udtorsken: Dette alt er vel Aarsag, at de ei kan komme til synderlig Vext, uden at tale om, at Dyrene ere meget smaa, og snart ei større end Kalve, naar de bruges.

Landets Producter. Ellers regnes saltet Oxe-Kiød, Tunger, Kallun, Huder og Talg, blant Landets sædvanlige Producter.

Faar. Faarene ere paa Bornholm af samme Størelse og Beskaffenhed, som de i andre Danske Provintser: Og holdes deres Uld for at være langt bedre end den Siellandske; Desuagtet, føres intet deraf ud af Landet, men blive med stor Begierlighed opkøbt af Kiøbstæd-Folkene, saa meget som Landmanden deraf kan og vil afsætte; Thi i Kiøbstæderne saa vel som paa Landet, anvendes det til,

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

deraf at forfærdige adskilligt Tøi, som snart i et hvert Huus, til al Husets Behov og Fornødenhed, forarbeides og farves; Uden at tale om den store Mængde af saadant hiemgiort Tøi, som Aarlig udaf Landet forsendes til Forhandling.

Fruentimmerets Duelighed og Flittighed. Ved denne Leilighed kan jeg ei forbigaae, til Indbyggernes Roes og Berømmelse, kortelig at melde lidet om Fruentimmerets Flid, Duelighed og Vindskibelighed; Thi de ligesom kappes om, hvem der kan finde paa, at forfærdige det smukkeste og kiønneste Tøi; Næsten enhver Bonde-Kone, ja Huusmands-Kone paa Landet, (7) eller en voxen Datter, har sin Væv hos sig i Huset, hvorpaa de væve baade Uldet og Linnet, saa meget som Husets egne, saa og deres tjeneste Folk kan behøve, hvad de da har tilovers fra Husets egen Brug, det bringe de, deels til Kiøbstæderne i Landet, deels overlevere det til Skipperne, det uden for Provintsen at forhandle.

Mange Kiøbstæd-Folk nære sig med at forfærdige saadant Tøi, og reise selv et par Gange om Aaret dermed til Kiøbenhavn; Adskillige Kiøbmands-Koner, lade saa vel hiemme hos sig selv som paa Landet spinde Ulden, forfærdige deraf adskillige slags Tøi, og sende det til Kiøbenhavn i temmelig stor Mængde, saa at en Kone undertiden Aarlig kan sælge og afsætte vel 600 Alen; Saaledes klæde Indbyggerne sig ei alene selv, af deres eget Lands Producter, men meddele endog deraf stor Mængde til andre Provintser; De fleste af Fruentimmeret, ere og meget vel øvede i at farve, hvortil de baade anvende adskillige, paa Landet selv, voxende Urter og Moes, saa og undertiden fremmede Farve-Species; Deraf forarbeide de stribet og figureret Tøi, som man skulde antage for Dantziger eller andre Udenlandske Stoffer, om man ei vidste bedre.

Svaghed blant Faarene. Faarene ere ellers her, som paa andre Steder, underkastede den sædvanlige Koppe-Svaghed, dog har Landet været fri for denne Sygdom 17 til 18 Aar, indtil i Efter-Høsten af Aar 1752 da en stor Deel af Faarene hist og her i Landet, dog ei paa alle Steder, deraf omkomme; Hvorved var merkeligt, at Aaret derefter, nemlig Aar 1753 Faarene vare særdeles yngelsomme, saa at mangfoldige fik paa engang to, og mange tre Lam ad Gangen.

I Vinteren imellem 1754 og 55 tilsloges Faarene i Landet adskillige andre usædvanlige Sygdomme, hvoraf mangfoldige ere omkomne; Thi Hovederne svolnede op paa dem, fantes meget Vand om deres Indvolde, samt imellem Hud og Kiød, saa fantes og (8) besynderlig i Leveren og i Galden mangfoldig levendes Tøi, som saae ud som smaa Flyndere; Andre bleve ligesom hentagne i Baglænderne, at de ei kunde gaae; Disse Sygdomme, ere formodentlig foraarsagede af den særdeles vaade og fugtige Sommer som indfalt i Aaret 1754; Thi det er bekendt, at Faarene taale ei megen Væde men trives best i tørre Sommere, og paa høie Græsninger.

Svin. Svin findes her, baade af det korte, og af det lange Slags, de maa selv søge deres Føde paa Marken, som de best kan; Dog blive mange fedede med Mask og Drank, ligesom og bruges at fede dem paa Sti; Men de jages aldrig til Skovene for at fedes alene af Olden; Thi Skovene ere her ikkuns faa, og ligge desuden i Plætter Tal omstrøede, ere ei indhegnede, og faa Ege-Træer findes med Agerne, men alveles ingen Olden Bøge-Træer.

Flekse-Handel. Af røget, dog mest saltet Flesk, overføres Aarlig til Kiøbenhavn i Efter-Høsten 50 til 60 Skippund.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Vilde Dyr Hiorter og Hinder. Af Hiorter og Hinder har i forrige Tider været stor Overflødighed, saa at de gik i hobe Tal og skyede intet Menneske, siden Indbyggerne ei har Frihed at jage eller skyde dem.

Jagt. Kongerne have undertiden sendt Jægere til Landet, som nedlagde en stor Deel deraf, og ei alene førte dem døde, som i Kong CHRISTIAN den Fierdes Tid, Aar 1630 er skeed, da derfra til Sielland To Hundrede bleve overbragte, men endog levende, som adskillige Gange, i sær i Aaret 1671 er foranstaltet, da til Sielland bleve overbragte 30 Stykke; Og skal de spraglede Hiorter, som endnu i Sielland befindes, være af den Bornholmske Art.

Vildtets Forminskelse. Men de have paa nogle Aar taget merkelig af, i Besynderlighed siden den strenge Vinter, som var Aar 1740; Hvortil ventelig (9) er Aarsag, at deres sædvanligste tilholds Sted, som var Almindings-Skovens, Tid efter anden er bleven tyndere og mindre; Uden at tale om, at i et Land hvor hver Mand har Gevehr, og hvor Husene ligge vidt adspredte, der ei fattes paa det slags Folk, som beflitte sig paa, at formindske deres Antal.

Af Harer, er over alt temmelig Mængder, dog ere de i nogle Vintere, da stærk Snee er indfalden, meget blevne formindskede, og som Bonden over alt klagede, at Kaal og Træer i deres Haver af dem bleve ødelagte, saa er venteligt, at mange deraf paa nys omtalte Maade, ogsaa har sat deres Liv til.

Paa Landet findes ingen Caniner vilde.

Af det røde slag Ræve, findes flere paa Landet, end Landmanden skiotter om; De bliver tit eftersatte, og mange deraf ødelagde.

Egerne, som ellers gemeenlig, findes i Skovene i Danmark, er her paa Landet ingen af; Ei heller findes Muldvarper, Oddere, Grævlinger, Maarer, Leekatter og Bruder, nogensteds.

Rotter. Derimod ere Rotterne, baade i Kiøbstæderne og paa Landet, Indbyggerne til stor Plage; Der er to slags, nemlig de sædvanlige Huus-Rotter, som er graae-agtige, og den Vand-Rotte, som ere brune; Begge Slags gjøre stor Skade, saa at man i Husene ei kan bevare det allermindste for dem, være sig ædende eller drikkende Vare; Ja end og Øl, kan man ei lægge i Sikkerhed for dem, eller gjøre Tønderne stærke nok, at de jo æde sig igiennem Træet; Man har endog fornummet, at de har ædt Tappen af Tønden, for at faae Øl at ledske sig paa: De grave Gulvene i Husene op, saa at man dets formeldst har maattet sætte Tømmer-Værket om. Og Væggene af nye op, som styrtede ud, formedelst deres Opgravning; (10) De yngle overmaade stærk, saa de kan faae 12 16 til 18ten Unger ad Gangen, og det to eller tre gange om Aaret.

Vand-Rotter. Vand-Rotterne skal først for omtrent 30 Aar siden, være blevne bekiendte her paa Landet, og udi Svanecke, som ved Haved er omgivet med smaa Klipper og Skiere, holde sig i Mangfoldighed op, hvor de og have best Leilighed til deres Ophold.

Muus. Muus ere her som andre Steder, baade i Husene, paa Markene og i Skovene; Naar man her taler in plurali om Muus, kaldes den efter Bornholmsk Mund-Art, Mys, Myssene.

Der er et slags Mark-Muus, som de kalde Ager-Stakker, de ere graa-agtige, men en sorte-brun Stræg paa Ryggen, have korte Haler og ere meget Lavbeenede, med bredagtige Fødder, hart ad som Muldvarper; Hvorfore de af adskillige, som ei ret kiende en Muldvarp, holdes for, at være af den

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Art; Men skjønt de vel ere noget større og tykkere end andre Muus, saa ere de dog ei slet saa store som Muldvarpen, skyde ei heller Tuer op af Jorden som hine; Thi hvor her paa Markene findes Tuer opkastede, da ere de af Madiker, Jord-Orme, eller Myrer opkastede, hvorfor saadanne Tuer paa Merkerne her kaldes Madke-Sprud.

Et andet slags Muus, som ligeledes opholde sig i Marken, kaldes her Agel-Muus, de ere gule-brune, har smale spidse Snuder og ere meget smaa, og er det formodentlig af den Art, som paa Tydsk kaldes Spitz eller Citzel-Maus; Skov-Musene samle sig god Forraad i Jorden af de beste Nødder, hvilke Smaadrene konstig veed at opsøge og tage fra dem. Ager-Stakkene findes undertiden at have sammensamlet hele Skiepper Bug i Ax under Jorden. (11)

For faa Aar siden, blev om Vinteren i en Mands Huus i Rønne, fanget nogle ganske hvide Muus med røde Øine, men ellers af ligedan Skabning som gemene Huus-Muus; Men siden den Tid fornå ei til flere.

Af Pind-Svin er en stor Mængde paa Landet, som her kaldes Hiul-Katte.

Insecter. Insecter ere her paa Landet, af samme Slags som adensteds i Danmark, baade Snoge og giftige Orme, men hvad i Sielland heder Orme, som Regn-Orm, Kaal-Orm, og deslige, blive her under et Navn kaldet Madsk, hvoraf findes Mængder, men af Snoge ei synderlig.

Af Frøer, Padder, som her kaldes Puggen, samt Tudser, er her og Overflødighed; Blant andre, et sær slags Tudser, kaldet her Rørdrommer, som ere mindre end andre Tudser, men deres Skrig og Sang, er næsten som lyden af en Klokke; De sidde gjerne to og to sammen, som formodentlig er Par; Thi den enes Røst er grov og den anden finere; De findes dog ei over alt, men alene hist og her paa nogle Steder, og er mueligt det samme Slags som i Sielland kaldes Peder Oves Frøer.

Om Sommeren findes et slags Frøer paa Bladene af Træerne, som ere ganske grønne, og skrække hart ad som Græshopper; De kaldes her i Landet Løv-Skrigere, paa anden Dansk Løv-Frøer, som er det samme som Laub-Frosch paa Tydsk.

Kiøerne blive ofte i Staldene, og vel ellers undertiden, naar de ligge paa Jorden, bidt af Skrub-Tudserne, saa at Yvret deraf hæftig opsvolner, naar sligt indtreffer, maa det beskadigede Sted ofte bades med varmt Smør, hvorefter Svolningen forgaaer: (12) Indbyggerne maa derfor være betænkte paa, at fordrive disse Skrub-Tudser af deres Fæ-Stalde, hvilket de bringe til veie ved at sætte hist og her, i Krogene, et Leer-Skaar, her kaldet et Skæll, eller deslige med Tiære paa: Thi Tiæren skyer de, og vil man see Prøve derpaa, saa tag en Kiep, besmurt paa Enden med lidet Tiære, stryg Skrub-Tudsen dermed paa Munden, saa skal hun snart falde om paa Ryggen, og døe.

Faare-Kyllinger, som her, ligesom i Norge, kaldes Sirisser, høres eller merkes sielden paa Landet.

Her findes og Fiirbeene, som her kaldes Hunde-Øgler eller Øler.

Spindel-Orme gjøre undertiden stor Skade i Haverne, besynderlig paa Æble-Træer, hvilke de holde sig meest til, ja endog om det ere vilde Abild-Træer midt i Skovene; En Mand i Landet falt paafund, at han samlede en god Deel af disse Orme, som han brændte til Pulver, kom det i Vand, og dermed besprængede Træerne, hvorved de øvrige bleve fordrevne.

Af Øre-Tvister og Myrer, er somme Aar stor Mængde, hvilke gjøre stor Skade paa Caviller, Passe pommes rouges og deslige Æble.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Vægge-Luus, er ingen af i Landet, uden de som andensteds fra, i gamle Senge og Senge-Klæder blive tillige hidførte; Man mener dog snart at blive dem qvit, siden man troer at de ei kan leve her paa Landet.

Man finder der og Skarn-Basser, som af Indbyggerne kaldes Tor-Bagge eller Tor-Bister. (13)

Man finder gemene Slinger, og desuden et andet Slags der glindser som Crystal eller slebet Staal, eller Jern, hvilke kaldes Staal-Orme; Samme ere meget giftig, og naar de hugges i to eller flere Parter, løbe de adskilte Stykker i et Øieblik fra hinanden hver sin Vei.

Bier. Adskille paa Landet beflitte sig og paa Bier, men det er her ei brugeligt at blande Miød af Honningen; Thi Indbyggerne anvender Honningen i Huusholdningen i Steden for Sukker; Konerne i deres Sammenkomster ved Børne-Daab eller deslige Ceremonier, blive paa visse Steder regalerede med Brændevin og Honning i en Skaal, hvorudi brydes kogte Kringler, hvilket de spise af Skaalen med en Skee, og lader Skaalen gaae Raden omkring, fra en til anden.

Tamme og vilde Fugle. Af allehaande Fugle-Arter, dels tamme, dels vilde, dels og af Land- saa og af Strand-Fugle, vides disse følgende:

Aale-Kraager, kaldes saaledes, fordi man seer dem sluge temmelig store Aal i sig.

Alk, er den som Biskop Pontoppidan beretter at være en, Norges Land i sær tilhørende, Strand-Fugl; Nogle her holde fore, at det er egentlig den slags Fugl, som kaldes Islandsk Papegøie.

Allekker, kaldes paa Landet Kayar, hvilket Navn kommer af det plat Tydske Ord Kaicke.

Brok-Fugle (Hjejle) ere i ubeskrivelig Mængde, og i Efter-Høst Tiden, fede som Flesk, de kaldes her Lyng-Viber.

Brus-Haner, eller Brus-Kopper. (14)

Citron-Fugle, (Pomeransfugl) som ere meget rare, deres Næb er sort og langt, som en Brok-Fugl, have en hvid Plet eller Bles paa Hovedet tæt oven for Næbbet, Hovedet saa vel som Brøstet, er guult og spraglet, ligesom Brok-Fuglens, Halen er kort, og af samme Farve, Slag-Fierne paa Vingerne ere sorte, og hist og her lidet hvide; Benene er sorte, hver med tre Tær, smaa sorte Kløer, Laarene hvide og lidet sorte. Bugen sort, og ellers hvide over Øinene; En blev taget i Aaret 1750, den var meget feed og veide 14 Lod.

Dukketer, eller Duk-Ender.

Dompapper.

Duer, baade tamme og vilde, de sidste to Slags, Ringet. Duer, og Hull-Duer; Men Turtel-Duer findes ikke, uden tamme i Husene, fra andre Steder for Lyst her over bragte.

Edder, eller Edder-Fugle, som paa Landet kaldes Aaeboer, de lægge deres Unger ud, hist og her omkring Havet, i Sandbankerne; Om dette slags Fugle skal mere anføres ved Christiansøes Beskrivelse.

Falke ere rare.

Flagger-Muus, ligeledes rare, og sees sielden uden i Skovene om Sommer Aftener.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Fugle-Kongen, kaldes Tomme, eller Tommeliding; det betyder liden, som en Tomme; Det er formodentlig det samme Slags, som i Sielland kaldes Gierde-Smuttere. (forkert antagelse) (15)

Gies, baade tamme og vilde, item Grav-Gies, af hvilke sidste dog kuns faa ankomme om Foraaret, de lægge deres Unger udi Steen-Rifter, og i Ene-Busker ved Strandsiden; Drengene søger tit Rederne op, og tage Ægene fra dem; Hvilket, nemlig at Ægene fra Vilde eller tamme Fugle, her paa Landet, kaldes Skiævla; Saa mange Fier som af en tam Gaas plukkes, kalder Indbyggerne Gaasa-Rusk: En Gase kalder de Gaasa.

Glinter (rød glente) ere ikkuns faa i Landet; Derimod Gøger eller Kukker i Mængde.

Hav-Gadisser, eller blot Gadisser, (Kjove) er saa stor som en tam And; Hanen er sort og hvid broget, yart ad som en Skade, har i Gumpen tvende lange tynde Fiere udstaaende, som Hunnen ei er forsynet med; Hunnen er ei heller slet saa broget og smuk af Farve, men mere mørke graa og sort; Paa Halsen og under Buggen ere de hvide og under Brøstet sorte, og paa Hovedet hvide; Næbbet er midt paa bleg-rød, men yderst og næst Hovedet sort; Eller Næb og Fødder som en And; De holde sig om Sommeren i Havet langt ude fra Landet, de skrige ideligen, og give et Skrig næsten som en Hund, Hau, Hau, og kan høres langt borte; Om Vinteren søge de nærmere ind til Landet, allerhelst naar der er stærk Iis; Deres Kiød smager traned, og er derfor ei spiseligt, men Fierne og Dunene meget fine ligesom Edder-Fuglens.

Havre-Fugl, (hvid vipstjert) som mueligt er den samme, som i Sielland kaldes Græs-Smutter bedrage til at lægge dens unger ud.

Heire sees undertiden. (16)

Horsegøyer, (Bekkasin) som give en Lyd fra sig ligesom en Horses eller Hestes, hvoraf den og vel har faaet sit Navn; Her siges om den Brimar og Skæggier d.e. Vrinsker og Skrekker; Nogle holde fore at det skulle være en slags Snepper, men andre forsikre at have seet og fundet deres Reder oppe i Træer i Skovene, og at de ere rød-bruun spættede, og saa store som Stærer; Efter de først bemeltes Mening, skal det være de saa kaldede enkelt Beccasiner, som gierne opholde sig i Moser, og at den Lyd man hører fra dem, skal gierne skee med Vingerne, naar de fare op i Luften, end med Røsten; Paa Tydsk skal deres Navn være Grasz-Ziegen; De dobbelte og tre-Dobbelte Beccasiner komme her sielden fore, dog yngle de her.

Høge falder her Mængder af, baade store og smaa, som gjøre stor Skade paa Bøndernes Fier-Creaturer: Den gemene Mand kalder Høgen gierne Graa-Been, eller Graa-Nakke; Hvilken Benævnelse ventelig har sin Oprindelse af en overtroisk Frygt, at de ikke tør nævne den ved sit rette Navn, at de ei ligesom skulde kalde de Kolde-Sygen, eller Feberen Stif-Moderen, Rabban, det lea Bæst, eller lea Bæsting; Saaledes vil Normanden ei heller gierne nævne Ulven, men sige Graa-Benen, item Biørnen, Guul- eller Stor-Tosse.

Iredsker (Stær?) ere her, af allerbedste Slags, som lettelig lære at siunge alle Slags Stykker efter, som dem bliver forefløitede, de kaldes her paa Landet Graa-Ærisk, eller Ærisker.

Krams-Fugle eller Drosler.

Krager, som paa Bornholmsk kaldes Kraager, eller en Kraaga. (17)

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Krek-Ænder, de ere rare, og efter Sigelse bygger ei Reder her paa Landet; En tydsk Person, som for faa Aar siden saae en her, kaldede den Leffel-Ente.

Lerker falde oh i Mængder, baade Korn-Lerker og Synge Lerker.

Af Maager, ere adskillige Slags, baade store og smaa; Af de store ere tre Arter, nemlig: Sorte gra, graa og hvidagtige: Af de smaa, ere her nogle som kaldes Sorthætter, formodentlig de samme som i Sielland kaldes Tærner eller Hekke-Tærner.

Musvitter.

Nattergaler, kaldes her Field-Stavning, eller Field-Stabnen, og ere her i stor Mængde i de mange omstrøet liggende Skove.

Ortolaner, eller Hortulaner; De ere noget større end sædvanlige Lerker, de sees her om Vinteren, og blive skudte, naar de ved faldende Sne søger til Byerne, og til deres Møidynger, de ere overmaade feede og skønne.

Raager, af dette slags Fugle har Landet en stor Overflødighed, som gemeenligen Aarlig indfinder sin omtrent ved Matthiæ-Dag, der indfalder sidst i Februarii Maaned, hvorfor den Dag af eenfoldige Folk kaldes Raage-Mads: Ligesom og ofte spørges saaledes: Naar har vi Raage-Madsing, eller naar have vi Raage-Madsa-Dag; Man holder for, at de komme her til Landet fra Pommern, men deres tillige Ankomst bedrager dem selv, naar Vinteren holder længe ved; Thi da blive de ilde modtagen, og forsmægte i hobe Tal af Sult og Kulde. Naar Raagerne ankomme om Foraaret, holde de sig mest ved Strand-Kanten, skjønt de om Dagen (17) vel kan flyve op paa Landet og nære sig, hvordan de best kan, men aldrig sees nogen Raage om Natten at sidde paa Træerne, førend den 25 Martii eller Mariæ Bebudelses Dag er forbi, da de alle forføie sig fra Standen op i Skovene, og der enten indtage deres gamle Reder, eller bygge nye, for at lægge Unger ud udi, og fra den Tid af, forblive de hele Sommeren igiennem Nat og Dag i Træerne, indtil nogle uger før den Tid de vil flyve bort, som er i October Maaned, eller kort efter Mikkels Dag, da de med deres Unger, som da ere blevne fuldkomne, i Tusende Tal forsamle sig, enten paa Lyng og Tue-Marker, eller paa Græs-Marker, holde en bestandigt Skrig, og under saadant Skrig, fare de daglig i store Sværme op i Luften, for at øve Ungerne i at flyve, med hvilken Øvelse de daglig først begynde noget ud paa Eftermiddagen, og fare dermed fort, indtil noget ud paa Aftenen, hvorefter de igjen forføie sig til Skovene, og sætte sig til Rolighed udi Træerne; Raagerne har en sort og glindsende Farve, søge ikke Aadsele, men nære sig af Orme og saadanne Insecter, hvorfor de følge Landmanden ved hver Fure han gjør med Ploven.

Naar Sæden paa Marken har opnaaet nogen fuldkommen Vext, søge de og deres Deel deraf til Føde; Og da saa stor en Mængde rimeligen ikke fortære en ringe Deel, saa ere de i fordum Tider for Sæden holdet meget skadelige, og derudover bleven forordnet, at hver Bonde paa Landet aarlig iblant de sædvanlige Skatter, tillige skulde levere nogle Raage-Hoveder; OG da denne Fugle-Slægt saa stærkt af Indbyggerne blev forhadet, naaede man vel det man sigtede til, at deres Antal aarlig kiendelig formindskedes; Men man merkede snart, at ved at udrydde og skille sig ved én Plage, lod man sig en større og vigtigere paa Halsen; Thi Orme og Insecter som ellers i Foraaret var Fuglenes sædvanlige og beste Føde, toge saadan Overhaand, at de i Jorden fortærede Roden af Sæden, saa at de derpaa gjorde langt betydeligere Skade, (19) end al den store Mængde af Fuglene, hvorudover den saa kaldede Raage-Skat igjen blev ophævet.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Man finder og undertiden hvide Raager, men i sær er mærkeligt, at omtrent Aaret 1736 eller 1737 indfandt sig i Landet, tillige med sorte, baade hvide og braagede Raager i Mængde: Men disse fremmede hvide og brogede, holdte sig gierne sammen og for sig selv, og vare af de sorte meget forhadte: Den gemene Mand paa Landet spiser gierne Raagerne, og kaager enten Suppe paa dem, eller steger dem, de smage hart ad Duer, dog ere de noget tørre i Kiødet. Bønderne holde derfor meget Hævd over dem, lade dem frit bygge i deres Gaarders Tær, skjønt de formedelst deres Ureenlighed flyver meget ilde til, hvor de opholde sig: Ingen understaaer sig heller at tage bort af Ungerne i anden mands Skove eller Træer, uden særdeles Tilladelse, saa fremt han ei vil underkaste sig Stevnemaal og Proces; Ja Bønderne, som har af disse Fugle i sine Træer, byde vel sine Slægtninge og Naboer til Giest paa Ungerne, naar den Tid er.

Ravne er her i Mængde.

Ringel-Duer, som her kaldes Skuder: De bygge usle Reder, af nogle tværs over hverandre lagde Pinde, oppe i Aspe eller andre høie Træer.

Rin-Sporer, eller Regn-Spaaer, qvasi, at spaae om Regn, fordi, naar den lader sig see, betyder det Regn of Slud, med Vinterens hastige Efterfølge; Disse ere af det store Slags Snepper; I Landet kaldes den Driv-Fugl, fordi den driver snart bort igien; Den sees mesten Deel aleneste ved Nexø. (20).

Ryler, ere et Slags smaa blaa-agtige Snepper; Ellers falde her alle Slags Snepper fore. Saasom de nys omtalte Ryler: Nogle smaa, som formedelst eller af deres Stemme kaldes Fløiter: i Landet ved ferske Vande og neden ved Stranden; Brogede med lukte Fødder, der holde sig op i Moser og Kiær.

Vald-Snepper, som ere brune, og de allerstørste; De trække over Landet i Foraaret, og i Efterhøstens Tid, da den her opholde sig omtrent en fiorten Dages Tid, ligesom Vinden er til; Det skal ellers være en gammel Jæger-regel, at naar den Søndag indfalder med Evangelio, Christus fristes af Dievelen, som er første Søndag i Fasten, pleie Vald-Snepperne gemeenligen om Foraaret at indfinde sig.

Snærer, som ere meget rare, paa Tydsk kaldes de Mistler Schnaren, eller Schnerr.

Soel-Sorter, eller Sold-Sorter, paa Tydsk kaldet Amsel nævnes her i Landet Bække-Stærer.

Siisken, paa Tydsk Ceischen, eller Cinslein, indfinde dig her om Efter-Høsten, men skal, efter Beretning, ei blive om Sommeren at legge Unger ud.

Svaler ere tvende Slags, nogle bygge i Husene, andre i Marken, kaldes derfor Bakke-Svaler.

Svaner lade sig sielden see paa Landet; Naar de komme flyve de snart bort igien, efter at de have udhvilet sig.

Svartinger, et Slags Hav-Cadisser, ere under Bugen hvide, og paa Ryggen meest sorte; Nogle kalde dem og Kniber.

Svendsker ere hart ad som Musvitter. (22)

Spurrer baade gule og graa i Overflødighed.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Træpikkere, er et Slags Fugle, som om Sommeren lade sig tilsyne i Skovene, de ere sort og hvidbrogede, noget mindre end Skov-Skaderne; De kan med Næbbet hugge i Træerne saa stort et Hul, som om det var hugget med en liden Øxe, hvilket vel og er Oprindelsen til deres Navn.

Af smaa Ugler findes vel i Krat og Skove, men af de store sees sielden Én.

Vagteler, høres om Sommeren i Kornet, dog et Aar flere end et andet, ei helle findes de hvert Aar.

Vand-Høns, findes adskillige Steder i Vandene eller smaa Søer, de see hart ad ud, som en Ager-Høne.

Vild-Ender, ere her paa Landet adskillige Slags af.

Vild-Gies, komme om Foraaret Vester fra, og Flyve Østerpaa, naar de his og her ved Havet have hvilet sig et par Dage. Ligeledes giøre de, naar de om Efterhøsten igien komme Østen fra, og flyve Vesten paa.

Viber, ere her i stor Mængde, Ungernes Kiød er lige saa lekkert, som af en Snekke.

Ørne, komme her om Michels-Dags Tider, og blive Vinteren over, men om Sommeren drage de bort, formodentlig til andre Lande, hvor de har Leilighed at bygge deres Reder paa høie Klipper. (23)

Fiskerie. Af ferske Fiske, findes ei af nogen Betydenhed paa Landet; Ligesom der ei heller kan siges, at være nogle synderlig store ferske Søer, uden den saa kaldede Hammer-Søe, imellem Sandvig og Hammershuus, som ei er vanskelig at trække udi, siden Bunden er fri for Klipper og Stene; Men Fiskenes Antal derudi er saa liden, at det ei er værd at bekoste Garn, og andre Fiske-Redskab dertil; Dernæst er Borre-Søe i Kongens Almind-Skov, men samme er saa forgroed med Rør, Græs og deslige, samt Grunden saa bestrøet med Klippe-Stene, at Trækningen derudi med stor Besværlighed maatte skee, allerhelst man rund om ved Vand-Bredden neppe kan komme til Søen formedelst Hænge-Dynd, hvormed den er omgiven; Endelig er og ved Nexø en fersk Søe, som er reen og god, men Omstændighederne der ved er den samme, som ved den først ommeldte, ay Fordelen, som man deraf kunde vente, ei kan erstatte de dertil fornødne Bekostninger: Desuden findes vel hist og her, paa saa kaldede Store-Lyngen, adskillige smaa Søer og Damme, hvorudi er Gedder, Carutser, Sudere, Aal og deslige, men deres Fiskning er vanskelig og alt for bekostelig, uden at tale om, at de fleste, helst i hede Sommere næsten tørres ganske ud; Merkeligt er ellers, at ligesom Bønder-Gaardene, nogle faa undtagen, ligge hver for sig, og temmelig langt fra hinanden adspredde, har dog næsten en hver Gaard fr sig i Nærværelsen sit Vand-Sted eller Dam, som her kaldes Dam-Sted, til deres Creaturers Vanding og anden fornøden Brug.

I samme Damme sætte de Carutser, som her paa Landet kaldes Kropper, saa at af denne Art Fisk have en stor Mængde, baade store og vel smagende; Den samme Indretning er ligeledes over alt ved Proprietaire- og Præste-Gaarde, hvor og sædvanligen de største Kropper forefindes; Her skeer sielden et Gieste-Bud paa Landet, endog hos Bønderne, at jo blant andre Retter ogsaa fremsættes En tilstrækkelig af Carutser. (24)

Ellers falde paa Landet en temmelig Mængde af Aal, baade i ferske Søer og i Havet.

Aborrer ere meget rare.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Braser og Krebs findes aldeles ingen af; Pigvarrer fanges i Mængder, store, fede og meget skønne.

Flyndere og i Mængde, rund om Landet, men de agtes ei Kaagningen værd, formedelst deres Maverhed og det lidet og tynde Kiød som er paa dem; De gives gemeenlig til Svinene, og bruges og som Lokke-Mad, at sætte paa Torske-Kraage.

Af Foreller og Ørter, findes nogle faa (dog sielden) i den saa kaldede Wellings-Aaen.

Hvillinger, eller Kultinger, item Horn-Fisk, faaes undertiden blant andre Fiske, men ingen lægge sig efter at fange dem alene.

Karper er ingen af paa Landet; Adskillige have gjort Forsøg dermed, og ladet dem komme andensteds fra, og sat dem i Fiske-Damme; De har og ynglet, men har ei kundet holde sig eller lykkes.

Sæl-Hunde sees Mængder af omkring Landet, som gjøre stor Skade paa Laxe-Fangsten; Thi de ere saa udlærte paa, at æde Laxene paa Krogene, at de ikkuns lade det Stykke af Hovedet tilbage, hvor Krogene sidde udi.

Lax, er den fordelagtigste Fisk, som fanges ved Bornholm, og hvoraf Indbyggerne gjøre sig stor Vinding, og deraf udføre til Forhandling stor Mængde, baade saltede, røgede, ja og ofte færske, til Kiøbenhavn, naar Vinden vil føie, at de i en Hast kan gjøre (25) Overfarten; De fanges hele Aaret igiennem, naar Veirliget og Frosten det tillader; De fornemmeste Steder ved Landet, hvor Laxen fanges er: 1) Øster paa, i Fiske-Leierne Gudhiem, Listed og Aarsdale: 2) Synder paa, i Nexøe saa vel som i Fiske-Leiet Snogebek, samt af adskillige omkring boende Fiskere i Pedersker-Sogn; 3) Vester paa i Fisker-Leiet Arnager, og i Kiøbstenen Rønne; 4) Nord paa, i Kiøbstenen Hasle, samt ved Fiske-Leiet Vang, Kaas, og Hellig Peder, ved Allinge og Sandvig, og i Fiske-Leierne Teign, Røestad og Baadstad.

Ved forbemelte Aars-Dale Fiske-Leie, fanges dog næsten den største Mængde, saasom dette Sted har den Fordeel, at der sielden sattes Sild til Bede. Saa at derfra, og fra Vang, andensteds fra ofte maa paa nogle Mile Veis hentes de fornødne Silde-Bede.

Stederne i Havet hvor Krogene, eller de saa kaldede Laxe-Lænker udsættes, ligge hen ved en Mil i Søen og derover; Hvorudover Garnene om Foraaret af forbi seilende Skibe i Søen ofte blive bortredne, ja undertiden forsættelig viis bortstaalne.

Makrel og Regen-Augen faaes undertiden, men ei i nogen Mængde: Reger faaes og ved Rønne og Nexøe, men der er kuns faa, som skietter om dem.

Skaller fanges i Hammer-Søe, Borre-Søe og ferske Søe ved Nexøe, men de ere i ingen Agt hos Indbyggerne.

Sild fanges allevegne, trint omkring Landet i Overflødighed, dog falde de fleste Østen paa Landet i Gudhiem, Listed og Aarsdale, endog om Vinteren, naar paa de andre Landsens Kyster igen faaes; Silden er kuns liden, eller rettere at sige, ikke (26) stor, dog god og i somme Aaringer temmelig feed: ”Den gemene Mand og Tieneste-Folk, spise heller disse Sild end Udenlandske, enten Norske eller andre store Sild; De spise dem med Been, Ravn og Melk, uden deraf at spilde det minste; Hele Landet kan til sin Huusholdning forsynes med Sild, ja der sendes endog deraf ud af Landet saltede

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

til Forhandling, men det kan ei være over en snees Tønder, siden de uden Landet ei ere synderlig begierlige, formedelst deres liden Anseelse og Størelse.

Overalt, kan Indbyggerne ei miste ret mange; Thi foruden til deres Huusholdning, behøve de og stor Mængde til Bede at fange baade Lax og Torsk med; Et Silde-Garn heder her en Mandse, og kan være tretten til fiorten Favne langt; Stør kaldes her paa Landet Storgia, og faaes meget sielden.

Torsk kaldes paa Bornholm almindeligen Fisk, saa at naar Fisk slet hen nævnes, derved forstaaes Torsk; Hvilket formodentlig har sin Oprindelse deraf, at Torsken er den almindeligste og af alle Slags og Arter til den Overflødige, som falder ved Landet, og hele Aaret igiennem, som en ypperlig Guds Velsignelse haves baade Aaret igiennem, som en ypperlig Guds Velsignelse haves baade friske, og tiene endog saltede til enhver Mands Huusholdnings Fornødenhed; Indbyggerne finde og saadan Smag i deres egen Lands Torsk, ligesom i Sildene, at sielden nogen skiøtter om, eller lader komme fremmet Udenlandsk Torsk; Omkring Landet fanges tvende slags Torsk, nemlig graa og rødagtige, hvilken sidste af mange holdes for den beste og fedeste, skjønt gra Torsken er gemeenlig den største.

Overflødigheden som fanges, er saa stor, at Indbyggerne foruden deres Huus-Forraad paa hele Landet, endog Aarlig udsender omtrent 100 Tønder saltede, til Forhandling andensteds bort. (27)

Ellers er merkeligt, at i de Aaringer, naar der falder stor Mængde af Lax, er Overflødigheden af Torsken, som fanges, saa meget mindre.

Korn-Avling. Til allehaande Korn-Sæd, er Landet i Almindelighed overmaade beqvemt, ja der maatte maaske kuns findes faa Steder i Danmark, som lignede den saa kaldede Svanike Bye-Vang i Frugtbarhed, thi den bærer ei alene sine Vexter i særdeles Overflødighed, men faaer endog aldrig Hvile, som anden god Jord dog paa andre Steder i Landet maa forundes, om dens Frugtbarhed ellers skal holdes ved lige.

Vexternes Ypperlighed paa dette Sted, kan blant andet deraf sluttes, at Bygget fra Svanike Vang i Vægten overgaar det Femmerske.

Den mindste Udsæd paa Landet, er, i Almindelighed at tale, af Rug, men saaes støre Møngde af Byg, og allermest af Havre.

Jorden dyrkes til Rug, paa en ganske anden Maade, end ellers sædvanligt i Danmark; Thi Agerne pløies først, og dernæst føres Giødning derpaa, i Steden for, at paa andre Steder Giødningen først føres paa Jorden, og Jorden derefter pløies, og naar Jorden saaledes dyrkes, kan alletider en Sædemand, som er i Stand med Gødning at bedynge et Stykke Land paa & tønder Rugs Udsæd, ved den Høiestes Bistand vente en Høst paa Hundrede Tønder, og saa fremdeles; Adskillige, sær Fremmede, som ere komne her til Landet, har eragtet denne Skik paa Jordens Dyrkning forkeert og urimelig, og har indført den anden i denne Tilfælde sædvanlige Maade, men da Høstens Tid er kommen, har de seet sig bedragne i deres Speculationer, har i den tilkommende Tid faret kort efter Landets Maade, og derved best fundet deres Regning. (28)

Den Havre, som Landet frembringer, er meget skøn, men det er at agte, at Havren, som sendes derfra til Kiøbenhavn, eller anden Steds hen, at forhandles, er af den allersletteste; Thi naar Bonden har udtosket hans Havre i Laden, skiller han det sletteste fra det største og beste, hvilket sidste

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Slags, bliver ikke Kiøbmændene, men Grynmaalere overlat; Hvorfor og de Bornholmske Havre-Gryn bære Prisen for de fleste, som føres fra andre Steder.

Her faaes og Hvede, men ganske lidet; Item Erter og Vikker; Af disse sidste udføres ingen af Landet, siden Indbyggerne anvende Vikkerne mest til Heste-Foder; Fattige Folk lade og maale Vikkerne i Meel, og mænger den iblant Rug, eller Byg-Meel til Brød, som skal være temmelig velsmagende, naar det bliver vel tilberedet.

Indbyggerne legge sig og temmelig efter Hør og Hamp, som de og komme ved af sted med, saa at end og adskillige kan sælge af deres Forraad til andre i Landet; Dog avles ikke saa meget af nogen af Delene, at de jo i Almindelighed maa lade fremmet indføre.

Humle voxer alenest i Nexøe-Bye; Og i Svanike avles en temmelig Deel Commen.

Luft. Luften og Veirliget er omtrent af lige Beskaffenhed her paa Landet, som i Sielland, nemlig temperered, reen og sund; Dog undertiden noget koldere her, end hidset; Og siden dette Land er en mindre Øe end Sielland, saa kan de, besynderlig paa visse Tider om Aaret, af Havet uddunstende saltagtige og kolde Taager desto lettere brede sig over Landet, og foraarsage adskillige Bryst-Svagheder, Hoste og Forkølelse, allerhelst, naar derpaa hastig følger heftig Storm og Blæst, hvilket endog ofte om Sommeren treffer, dog mest i Efterhøstens Tid; Og uagtet Landet ei er af stor (29) Omkreds, kan dog formerkes Forskiel paa Luftens Varme og Kulde oppe i Landet, i et District for et andet; Thi oppe i Landet, Norden paa at regne, saasom i Clemensker-Sogn, holde Natte-Frosten om For-Aaret længere ved, end neden mod Hav-Siden ved Rønne; Paa hvilket sidste Sted, og tidligere kan begyndes, baade med at saae og med at høste, end som did oppe. Anno 1735 og 1737 haver her været uhørlig sterke Storm-Vinde, som kuldkastede Huse, Møller og store Træer i Skovene; Vaar-Luften er gemeenlig meget umild og usund for Menneskene.

De Østlige Vinde holdes for de skadeligste, baade for Mennesker og for Frugten; Derimod de Sydlige for de sundeste og frugtbareste; Somme Aaringer falder et slags Dug paa Landet, kaldet der Mimmer-Dug (Kulde/frost), som er meget skadelig for Sæden og for Frugterne, og kan kiendelig sees, at hvor denne Dug falder paa, baade Sæden visner, og Bladene samt Frugterne paa Træerne forderves.

Sygdomme. Paa Landet har, Gud ske Tak, nu i Hundrede Aar ingen særdeles farlige eller smitsomme Sygdomme eller Pest grasseret; De ellers her mest gangbare Svagheder ere: Colica, som her kaldes Bæveren, Skiørbug, Bryst-Syger, Flod, et slags Verk i Fingerne, kaldet Tudse-Bid, som dog kuns næsten de alene faae, som arbeide i Markerne, og ved den Leilighed uformodentlig kan komme til at røre ved en eller anden giftig Uhumskhed, som kan være sat af Skrub-Tudser, Æderkopper, eller andre giftige Orme; Men hvor fra denne sidste Plage endog kan have sin Oprindelse, saa kan undertiden af denne Verk i Fingerne, Patientens Arm blive ganske tyk opsvolen, og tillader saadan en ingen Ro, hverken Dag eller Nat; Desuden ere allehaande Febrer, eller Kolde-Syger her gængse, hvilke paa Landet kaldes Rabben, eller Stiv-Moderen, item Bæstet; Videre Rosen, som her kaldes Rosningen eller Utingen; Saa og (30) Epilesie, Fnat, med hvilken sidste Svaghed mangfoldige plages meget ilde, og rimeligere iblant burde kaldes Skab, siden Patientens hele Legeme deraf saaledes bliver betaget, at han paa hele Legemet, ja endog ei paa Benene og Fødderne kan taale Klæder; Denne Sygdom smitter meget, og hvor den først i et Huus har faaet Indgang, kan den ei saa lettelig igien fordrives saa at mange med denne utaalelige Svaghed

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

undertiden i hele Aar og derover plages. Skal og ei lettelig findes nogen paa Landet, være gamle eller Unge, Rige eller Fattige, som io har været denne Sygdom underkastede; Desuden indfinder sig en anden Svaghed, gemeenligen hvar Foraar paa Landet, som angriber Mennesker, dog ikke just ligedant hver Aar, men Aarlig med adskillige Forandringer; Denne kaldes Omgangs Sygen, og gaaer sielden til Døden; Formodentlig foraarsages samme Svaghed, ved de paa denne Aarsens Tid af Jorden opstigende Dunster, da hele Naturen ligesom aabnes igien, efter at Vinterens Kulde har holdet alle Poros i saa land Tid tilsluttede; Ligesom nu slige Exhalationers Particler, som af Menneskene ved Aande-Dretten indtrekkes, kan være beskaffen, og differere fra hinanden et Aar mere og anderledes end i et andet Aar, at de enten kan være koldere, fugtigere, skarpere, mere Svovlagtige, Salpetriske, og saa fremdeles, kan da og Forskielen imellem et Aars Svaghed mod det andet forvoldes, hvortil kommer Vaarens skarpe igiennemtrængende og foranderlige Vinde.

Indvaanernes Complexion. Ellers ere de indfødde Indbyggere i Almindelighed af en sterk og munter Complexion, opvante fra Ungdommen af til Arbeide, og veed ei at sige af nogen slags Medicamenter, uden de, som de selv tillave af simple dog skiønne Sundheds Urter, som vor Herre lader voxe paa Markerne hos dem selv, eller og andre gemene Huus-Raad.

Mediciner. Saaledes bruge de imod Feberen, Peber, Brændeviin eller Enebær-Olie, hvilke trende Species ere den gemene Mands almindelige Middel, fast i alle paakommende Svagheder, og naar de vil confortere denne bemelte Medicin, mængde de iblant de forrige Species, Ingefær, Bøsse-Krud eller Svovel; Til de øvrige Huus-Lægedomme, bruge de Hylde-Blomster, Hylde-Sirup og Rødder, Malurt, Honning, Bukke-Blade, Ulandt-Rod, hvilken sidste i Besynderlighed bruges imod Colica; Ligeledes Angelica, Agrimonia en herlig Urt for Lungen, Æren-Priis, Lillium Convallium, Syrer, Timian, vilde Cameel-Blomster, Tusend Gylden, hvilken sidste Urt, destilleret paa Brændevin, holdes for et sundt Stomacale, ligesom og decoztum af samme Blomster skal være meget got for Febricitanter at drikke; Rølliker, som skal være meget sunde at drikke som Thee, i hidsige Sygdomme; Veibred-Blade, Bonde-Roser, Pile-Urt, og stolte Henrich, hvilke alle, ere skiønne Urter for at uddrage Hidsigheden af svolne Lemmer; Clamus findes og noget af, som undertiden sættes paa Brændevin og bruges imod Colic, med utallige flere, til Lægedom beqvemme herlige Urter, hvormed den allerhøieste har velsignet dette Land saa vel som andre, og formodentlig her ere kraftigere end i de side Lande, da dette Lands høie Situation og klippige Grund, hvor Solens Varme mere concentreres og virke desto kraftigere om Urternes Rødder, gjør at Safterne bliver derved saa meget bedre. Her voxe og adskillige Urter, som ere tienlige til Farverie, saasom Mængde af Engelskær, der giver guul Farve, og hvoraf Aarlig en temmelig Deel udføres, Skarntyde, Pile-Urt, og Laugs-Urt, som og giver guul Farve, og adskillige mange flere af allehaande adskillige Farver; Laugs-Urten, som i Sielland kaldes Bonde-Plage, gjør derimod paa Sæden i Landet stor Skade; Her findes og Manna-Græs, men Landets Folk veed ei at omgaaes dermed, og at føre sig det til Nytte. Jord-Bær, Hind-Bær, Blaa-Bær, Bølle-Bær, Bram-Bær, og Tytte-Bær, falde her og meget gode. (32)

Aaer og Strømme. De fornemmeste Strømme i Landet ere: Bagge-Aae, Blykoppe-Aae, Læs-Aae, Grødbye-Aae, Ølle-Aae, Gyldens-Aae, Bobb-Aae, Feind-Aae, Kobbe-Aae, Kiolds-Aae, Ringebye-Aae; Resenius i hans Manuscript, legge endnu to til, nemlig Jon-Aae, og Brus-Aae, men formodentlig ere disse allerede indbefattede under de førstbenævnte, skiønt under andre Navne, saasom det hender sig, at en eller anden af de opregnede Strømme har adskillige Navne, efter de adskillige Steder som de løbe forbi; Saaledes kaldes: Læs-Aae, som gaaer forbi Spidle-Gaarden, Veir Mølle-Gaarden, Mølle-Gaarden, Vase-Gaarden, snart Spilde-Aaen, snart Veir-Mølle-Aaen,

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

ogsaa fremdeles; Læs-Aaen, stiller paa sine Steder Aakers-Sogn og Vester Mariæ-Sogn fra hinanden; Bobbe-Aae, stiller Røe-Sogn fra Øster Larsker-Sogn; Men Kobbe-Aaen løber i Øster Larsker-Sogn; Kiolds-Aae stiller Øster Larsker-Sogn fra Øster Mariæ-Sogn; Men endeel af disse Aaer, tørres gemeenlig ganske ud i hede Sommers Tider.

Kilder. Her findes ellers Fire berømte og bekiendte Kilder paa Landet som ere:

- 1) Biskops-kilden i Nyker-Sogn, som har meget deiligt klart og velsmagende Vand.
- 2) Kaalde-Kilden i Almindingen, hvis Vand er særdeles sødt og reent, og St Hans Aften endnu besøges af den gemene Mand, som drikke deraf, i Tanke, at de derved af visse Svagheder skal blive helbredede; Men i vore Tider merker af visse Svagheder skal blive heldredede; Men i vore Tider merker man ikke, at nogen i den Henseende naaer sit Ønske; Samme Tid bliver ved Kilden holdet et lidet Market, især med Leer-Potter, og allehaande deslige smaa Kram, som kan være tienlige for Bønder Folk; I Kilden som udvælder af en Bakke, bliver sat en (33) Skaal, hvorudi en og anden af de tilstedeværende lægger en Almisse, hvilken siden bliver delet imellem Aakirke-Byes Hospital og Nye Lars-Kirke, og kan ved hver St. Johannes-Aften, omtrent beløbe til 3. Rdlr.
- 3) Helligdomens-Kilde i Røe-Sogn, hvilken i fordom Tider af sygelige ligeledes blev meget søgt, men nu omstunder af dem, bliver saa got som forsømt, siden de merke ingen Hielp eller Helbredelse deraf; Her er og Sædvane, at ved St. Johannis Tider bliver sat en Leer-Skaal ved Kildens Aabning, hvorudi barmhiertige Folk lægger Almisse, som omtrent Aarlig kan beløbe til et par Slette Daler, hvilke gives til Røe-Kirke.
- 4) Salomons-Kilde paa Hammeren, ikke langt fra Stranden, udvældende af et Grev-Sted, hvorved endnu kiendes Rudera, af et derved standen Capelle, hvorhos, efter Beretning, i fordom Tider skal have staaet endeel Huse; Dette Capelle skal i forrige Tider have haft sin egen og særdeles Præst.

Desuden findes mange Steds paa Landet, i sær paa Lyngen og paa andre Steder, hvor der er Sandbrud, velsmagende Vand-Kilder, skjønt ellers alt Brønd-Vand paa Landet har en brakagtig Smag.

Klipper og Dale. De navnkundigste Klipper, Dale og Bakker i Landet, ere følgende:

1. Syrte-Bakkerne paa Lyngen, ved Vester Mariæ-Sogn.
2. Ruths-Kirke staar paa en meget høi Bakke.
3. Hammeren en Høi Klippe-Bakke, hvorpaa Hammers-Huus staaer.
4. Ringe-Bakkerne med adskillige Dale, i Olsker-Sogn. (33)
5. Ravn-Kløve-Bakke og Dale, i Øster Mariæ-Sogn
6. Leens-Klint i Øster Larsker-Sogn.
7. Wallens-Bierget og
8. Linde-Bierg, uden for Øster Mariæ-Sogn paa Lyngen
9. Ons-Bierg paa Lyngen, uden for Ibsker-Sogn.
10. Gamle-Bierg, hvor i gamle Dage har staaet et sted eller Borg, hvoraf endnu Rudera kan ses.
11. Alme-Bierg, ikke langt fra Ibsker-Sogn.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

12. Mands-Høi og Sorte-Mulle, hvorom her neden videre bliver anført: I Forrige Tider er ved dette Sted funden Guld, rare Mynter og adskillige Krigs-Vaabener; Paa dette Sted, skal efter gammel Sigende, have i fordom Tider staaet et stort Felt-Slag, med nogle Curlandske Tropper, som vare kone for at bemægtige sig Landet, og siden, efter at de grummeligen havde skiendet og brændt over alt, bleve alle masactrede og ihielslagne, da de engang havde slaget sig til Rolighed i deres Leier.
13. Paradis-Bakker, og
14. Helvedes-Bakke, begge Synden Ibs-Kirke paa Lyngen.
15. Rispe-Bierg, i Poulsker-Sogn.
16. Slamre-Bierg, lidet Nordvest for Boels-Kirke.

Skove. Paa Landet er vel endnu endeel Skove, men af langt mindre Betydenhed end i forige Tider, siden mange ere blevne forhuggede, hvorudover Ildebranden nu omstunder er meget dyrere end tilforne; Dog findes nu adskillige paa Landet, som gjør sig al Flid med igien at opelske de forhuggede Skove, som visselig i Fremtiden vil blive til Landets Nytte og Tarv; De beste Skove ere paa nuværende Tid i Nørre-Herret, hvor i Olsker-Sogn og Røe-Sogn, ogsaa voxer Birke-Træer i temmelig Mængde, men ellers ikke paa noget Sted i Landet; Foruden Birk voxer her Alm, Ask, lidet Beenved, Erg, Elle, Eenebær-Træ, hvilket sidste dog ikke (35) voxer anderledes end som Krat, ellers Asp, Hage-Torn, Slaaen-Torn, Rosen-Torn, Hassel, Hyld, Lind, Løn, Piil, Palmer, Rønne-Træer, Aven-Bøg, men af Olden-Bøg findes alene i Melsted ved Gudium et eneste Træ; Dog skal i Lyersbye Skove, udi Øster Mariae-Sogn, have i forrige Tider været to til tre Stykker, hvilke nu savnes og ere borte, saa at paa hele Landet paa denne Tid, ikkun er et eneste Olden-Bøge-Træ, som og hver andet Aar bærer Frugt; Den Eeg, som voxer paa Landet, er bekjendt at have, i Henseende til Styrke og Bestandighed, neppe sin Lige; undtagen den som voxer i Alminge, eller i Kongens Vild-Bane som er slettere af Art.

Her voxer og, de i Norge og Sverige bekiente Oxel- eller Axel-Bær-Træer, hvis største Blade ere saa brede som en god Finger, og en halv Gang saa lange: Samme Blade, ere alle foran lidet indskaarne, men siden videre frem indstaaerne dybere, lige ind til Stilken; Frugten eller Bærene, som voxer paa disse Træer, ere langagtige og guul-røde, hænger i klynger som Rønne-Bær, hvoraf nogle kan bestaae af 60 til 70 og andre af en mindre deel Bær, hvis Smag, skjønt noget skarpe og snerpende, dog ikke er ubehagelig; Disse Bær bruges af Bønderne i deres Pølser, i Steden for Rosiner, hvorudover de i Kiøbstæderne kaldes Bonde-Rosiner; Denne sidste Art af Træer voxer vel paa nogle faa Steder i Landet vildt, men dog findes den største Deel deraf næst ved Husene og i Hauger, hvoraf sluttes, at de fleste med Flid ere plantede; I vaade Aaringer, naar megen Regn indfalder, bære de liden eller ingen Frugt, men derimod i andre beqvemme Aaringer Overflødighed deraf.

Endnu et andet slags Træ, som kaldes Mølne-Bær-Træer, som menes at være de samme, som paa Tydsk kaldes Mehlbeer-Baum, siden de her voxer paa saadanne Pladser, som de beskrives i visse (36) andre Lande at groe, nemlig paa kolde skovagtige Klipper; Bærene skal være tienlige til at rense Lungen fra tyk Slim.

Merkværdighed om gamle Træer der findes i Moser. Ellers er mekeligt, at i saa kaldede Vals-Myre eller Mose, (thi Myre er her paa Landet det samme som mose, locus paludosus, eller Morads, hvorpaa dog voxer noget Græs, og som har en grøn Svær over sig,) findes i den Vestre Deel, efter nogle faa Spademaals Opgravning, ganske tykke Bulle eller Rødder over Enden, tæt hos hinanden

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

staaende, men kan ei kiendes om de ere afhuggen, brændte eller raadnede; De ligge ei omkuld kastede paa Siden, indtagen nogle fa, blant hvilke ere mange, af tre til fire Allens Tykkelse, som ligge omtrent tre a fire Alen dybt i Jorden, men ganske friske; Toppene ligge alle mod Vesten og Roden i Øster.

Udi den Østre halve Part af Mosen, findes Stumper af Eege-Træer, nogle næsten fire til sex Alen tykke, og ti til femten Allen lange; Rod-Enden ligger øverst oppe i Jorden, men Toppene synket fire a fem Alen dybere, skraas ned efter Roden; De fleste ere ligeledes i Træet endnu ganske friske, men de, der ligge dybt, befindes allerfriskest; De vende Toppene sammen imod Midten i Mosen, og Rod-Enderne ud imod Landet.

Hvor forbemelte Fyrre-Rødder findes, ere aldeles ingen Eege Træer, men saasnart Eege-Træerne slippe, tage Fyrrene fat igien; Hele Fyrre-Træer findes ei, men Stykker, fire a fem Alen lange, samt hele Rødder, og Nødde-Skaller, somme Steder tre Alen dybt i Jorden; Af andre slags Træer findes vel og Levninger, saasom: Elle, Hassel, Birk ec. Men ganske henraadnede, og de fleste ei saa kiendelige, at man kan sige, hvad det skal være.

Heraf kunde Naturforskere have Anledning at gjøre adskillige curieuse Anmerkninger, som for Eksempel: (37)

- 1.) Hvorfra saa mange paa Roden staaende tykke Fyrre-Træer kan have sin Oprindelse, siden nu ei findes ey eneste Fyrre-Træ tilbage, enten der i nærmeste, eller nogen anden Skov paa hele Landet at groe, hverken lidet eller stort;
- 2.) Hvorfore ere, og kan disse slags Træer være mere udrydede, end som de andre Slags;
- 3.) Hvorfore deraf ogsaa findes i andre Moser, tillige med baade Eege, Elle og Hassel-Træer, samt Rødder, da dog de alleældste Mænd, have hverken selv seet, eller af Forfædre hørt noget fortælle om, at her haver været Fyr- eller Gran-Skov;
- 4.) Ved hvad Aarsag eller Hændelse, at saadan Skov der er bleven ødelagt;
- 5.) Hvorfor staae saa mange af Fyrrene paa Roden, og Eegene ligge alle omkuld
- 6.) Hvorfor findes hver Slags for sig paa saa kort en Distance, hvorfor ikke mængde iblant hinanden
- 7.) Hvorfore ligge Fyrrene med Toppene altid mod Vester, og med Roden i Øster.
- 8.) Hvor kommer den regularitet fra, at alle Toppene vende sammen, imod Midten i Mosen, og Rod-Enderne imod Landet?
- 9.) Hvoraf kan komme, at Fyrrene og Eegene have faaet forskiellig Maader at være omkastede og beliggende paa; og saa fremdeles.

Af Fyrre-Træ, som Mosens Eiendomme haver faaet opgraven, lader han iblant andet forfærdige adskillige Ting, som Saaer, Ballier, Bøtter og deslige, som ere meget gode og friske i Træet.

Af Eegene forarbejdes Borde, Drage-Kister, Skabe og saadant, hvilke falde sorte-blaa i Træet, men maa vogtes, at de ei komme i Solen at staae; Thi saa sprekke de lettelig.

For omtrent sex Aar siden, fantes i en anden Mose, Seigen kaldet, beliggende ude paa Store-Lyngen, et meget stort Veyhe, eller Horn, der af Kiendene ansaaes for at være af et Els-Dyr, hvilket salgs Dyr ei heller her paa Landet nu opholder sig. (38)

Moser og Heder. Af Moser findes adskillige paa Landet, men ei synderlig store.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Heder findes hisset og her endeel, som kaldes Ud-Marker, hvorpaa voxer smaat Lyng og Ene-Riis; hvilke Ud-Marker bruges til at drive Qvæg, og andre Indbyggernes smaa Creaturer derpaa, saasom Gies, Faar, Svin og deslige, for at de tiene til almindelige Overskrifter for de Omkringboende; Deels bruges og somme Heder til Indbyggernes, sær fattige Folkes Brændsel, i det de derpaa skiære Lyng og Lyng-Tørv, til deres Huses Nødtørstighed og Fornødenhed; Blant disse Ud-Marker er i sær en, som kaldes Øster, eller Stor-Lyngen, hvilken strekker sig tvers eller midt igiennem Landet, fra Hammershuus og Sønder paa, hen imod Nexøe, følgelig er af et temmelig stort Begreb, udgjørende næsten en Fierdedeel af Landet; Den bruges af mange Landets Indbyggere, baade til Græsgang for deres Creaturer, (skiønt ei synderlig meget Græs, men mere Lyng, derpaa voxer,) saa og til Lyng- og Tørve-Skiær, ligesom forhen er bemærket; En temmelig Deel af disse Ud-Marker, er allerede opbrudt, og gjort til Sæde-Land; Mere kunde end og opbrydes, om man vilde, men uden at tale om, at Arbeidet formedelst de sig der befindende mangfoldige store Stene og Klipper i Jorden, vilde baade meget vanskeligt og seenfærdigt, saa vilde det og være betænkeligt at formindske Indbyggernes Fædrift og Ildebrand, siden det sidste paa nogle Aar er bleven langt dyrere end tilforne, og rarere at bekomme, i sær for fattige Folk, og derfor uden Eng-Bond og Høe-Biering, her paa Landet, er meget mindre end Sæd-Avlingen.

Flyve-Sand. Flyve-Sand findes ikkun i nogle faa Districter her paa Landet, nemlig paa den Vestre og Søndre Kant, men paa første Sted ei af synderlig Betydenhed; Paa det sidste Sted er den og mest dempet, saa at de deraf tilforne bedervede Gaards Jorder, nu (39) næsten igien ere i brugelig Stand, og saa gode som tilforne; Den største Skade har været skeet paa de Gaarders Jorder, som ligge i Synder-Herret i Poulsker-Sogn, og strækker sig Flyve-Sanden der i Øster og Vester fuldkommen en Miil; Hvad som i Særdeleshed, næst Guds Bistand, har været Aarsag til Flyve-Sandets Dempelse, er den Kongl. Forordning af 25 Nov. 1720, hvorudi forbydes strengelig at oprive den saa kaldede Maare-Halm; Thi derudover har samme Halm, samt Lyng og Bier faaet Fred til retskaffen Fremvext udi Sand-Bakkerne, hvorudover Sandet er bleven overgroet, og følgelig bevaret imod Blæstens Magt.

Ellers skal og Rønne Byes Vang paa dens Jorder og Enge, der ligger nærmest Byen, og Strand-Bakkerne, have taget, og endnu af og til, tager Skade af Sand-Flugt ved indfaldende store Storm-Vinde, hvilken Sand-Flugt er foraarsaget, deels formedelst Gravning, som skede i Jorden, da man i forige Seculo gjorde Forsøg paa at opføre Volde om Staden, hvorom her neden udførligere bliver meldet, deels og siden ved Jordens Opgravning, da man har søgt efter Steen-Kull; Det verste er, at her ved Rønne skal efter Beretning, ingen Mare Halm voxer, men aleneste Vie Riis og smaa Torn.

Indbyggernes Naturel. Landets Indfødte ere belevne, omgængelig, vittige og maneerlige, hvilket kommer meget deraf, at en stor Deel af Ungdommen, baade fra Kiøbstæderne og fra Landet, gjerne reise til Kiøbenhavn og andre fremmede Steder, deels for at tiene, deels for at øve sig i Seyladsen, da de siden efter nogle Aars Forløb komme tilbage og sætte sig ned i Landet, medbringende gierne, foruden nogle sammensankede Penge, baade Erfarenhed, Forstand, og civiliseret Væsen: Mange lade sig og med Lyst og Begierlighed antage i de Kongelige Troupen, baade til Hest og til Fods, da de til begge Dele ere meget beqveme, ligesom de og af Officererne i Særdeleshed (39) søges, formedelst deres Troskab, Hurtighed, samt gode Oeconomie, siden man sielden skal finde liderlige eller ryggesløse-iblant dem; De ere, i Almindelighed at tale, snilde i al deres Adfærd, flygtige og beqveme til at udfinde adskillige Ting, og tillige behændige af fuldføre dem; Der findes mange Dreng, som af egen naturlig Drift og Paafund, have beflittet sig paa at skiære ud i Træe, og have

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

bragt det saa vidt, at man skulde af deres Arbeide slutte, at de virkelig havde lært Billedhugger Profesionen; Andre gjøre Tømmermands-Snedker-Muur og andet Arbeide, som de have lært sig selv til, aleneste ved deres eget gode Remme, og ved Opagtning, hvorledes de have seet et og andet af deslige Arbeide, at være bleven forfærdiget; Blant andre, findes unge Mennesker, som ved egen Flid og Drift have gjort sig særdeles habile i Uhrmager Konsten, da de først af Træ, siden af Jern har bragt skønne Uhrverker tilveie, og paa det sidste ere komne saa vidt, at de har forfærdiget de skønneste accurateste Stue-Uhrer af Jern, Staal og Mesing, af det allerfineste og netteste Arbeide.

Den største Deel af Nationen er ellers meget hengiven til Søfarten, hvorudi de skikke sig fortreffelig, baade i Henseende til den i dette Fald fornødne Hurtighed, saa og at kunde udstaae alle derved forefaldende Fatigver og Besværligheder.

I Juridiske Behandlinger ere de i Almindelighed meget mere forfarne, end den gemene Mand paa andre Steder pleier at være, hvortil ventelig er Aarsag og Anledning, de mange paa Landet værende Selveier-Gaarde, og de dermed annecterede Herligheder og Rettigheder.

Bønderne holde sig nettere i Klæde-Dragt, end de Siellandske, ere og mere fri og raffinerede. (41)

I Almindelighed er Nationen nysgierig og meget for Selskaber og Visiter, helst Kiøbsted-Folkene; De gifte sig gierne tilig, ere derved og meget frugtbare; Der findes mange høialdrende Folk, som herhos ere friske og rørige; De elske deres Fæderneland i en høi Grad, og ere meget paastaaende paa deres Privilegier og gamle Skike; De vide skønt at omgaaes med Gevær, for at kunde i paakommende Tilfælde staae en Fiende imod, som vilde driste sig til at angribe Landet.

Indbrud, Tyverie, Mord, og deslige grove Misgierninger, kan fast ikke mindes at være skeet eller foregaaet paa Landet; Ligesom Overlast, Slagsmaale af Betydenhed, meget sielden høres; Derimod ere deres fleste Forseelser in Puncto Sexti.

Talrighed. Landets Indbyggere ere, uagtet dets maadelige Begreb, meget Talrige, og skal efter en mig meddelt Efterretning, de Føddes, de Dødes, og de Sammenviedes Antal i Aarene 1742, 43 og 44 have været dette:

	Ægteviede	Føde	Døde
Anno 1742	109 par	464	277
Anno 1743	122 par	568	334
Anno 1744	288 par	288	139

Skikke. Trolovelser holdes her i Landet lige saa høitidelige, ja snart mere høitidelige end Bryllupperne selv.

Bryllupperne helligholdes gemeenligen i tiltagende Maane Aaret igiennem, undtagen imellem Paaske- og Pindse-Festen, dog skeer det undertiden af Nød, at Bryllupperne end og imellem disse to Fester anordnes, i sær naar Bruden har en vis Slags Aarsage til at ønske den Præstelige Copulation overstanden. I Fordum Tider har været Skik, at Brudene bare Kroner paa deres Bryllups-Dag, (42) og dernæst af Brudgommen blev regaleret med en Hue; Kronerne vare af Sølv uforgylte, hvoraf endnu for en 30 Aars Tid siden en var tilovers, som forsvaredes i Aae-Kirke-Bye Kirke; Af Huerne findes endnu adskillige tilbage, som til Almindelse af en og anden haves Gjemme; De ere meget

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

store, for til spidse, bag til brede og høie, sammensatte af mange sorte fine Kniplinger, som en Art af Fontange, dog uden Hængsler; Saadan en Brude-Hue, blev af Brudgommen allerførst foræret til hans Brud, Dagen efter Bryllups Dagen, og af ham sat paa hendes Hoved, for dermed at betegne, at hun nu var indtrædet i Kone-Lauget.

I Landet holdes det for en Ære og Skyldighed, at de Dødes Liig bæres til Kirke-Gaarden af deres nærmeste Paarørende, saaledes maa Børn hielpes til med at bære deres Forældres Liig, og Manden sin afdøde Hustrues; Det eragtes og uanstændigt, at lade de Døde kiøre til Kirke-Gaarden, hvorføre de bære dem altid paa Skuldrene, Veien maa være saa lang som den vil.

Love. Dette Lands Vedtægt og Love, i Henseende til Arv, er saaledes, at den yngste Søn arver sin Faders faste Eiendomme, og er den yngste Søn Død, saa arver den næst yngste Søn, og saa fremdeles op ad, saa længe Sønner ere til; Men dør alle Sønnerne før Faderen, og han efterlader sig alene Døttre, saa arver den ældste Datter de faste Eiendomme, og maa løse de andre ud.

Adelskab. Bornholm har sin Adel-Stand, lige saa vel som andre Lande, for sig i Særdeleshed, hvilket iblant andet sees af et gammelt Document af Aar 1433, som i det Lærde Danske Magazin Tom. III. Pag. 229 under denne Titul er indført:

Vidnesbyrd af Bornholms Lands-Ting om Forløfte for Peder Olsen Væbner ec. 1433. (43)

Enhver veed, at hvor det Ord af Vapn, af Vaaben, Væbner ec. Efter et Navn i gamle Dage forekommer, betyder det en Adelsmand som fører Vaaben, eller haver Adelig Skiold og Hielm, altsaa er i det ringeste Ni af dem, som nævnes i dette Brev, Adelige Personer. Brevet lyder Ord efter andet saaledes:

Alle Man thette Breff see, æler høre læse, hilse Wii Per Boszen Lanzstings Sachørare y Borendholm, Martin Martinsøn, Mans Thørkilsøn, Per R`Thørkilsøn, Hannus Nielsøn, Per Laurenszøn, aff Wapne, Andirs Jæpssøn, Abram Jenssøn, Ødhkil Andirssøn, Karl Ølssøn, Drewa Jenssøn, Kersten, Bønder y fornesfnde Land, ewinnelighed meth wor Hærreæ. Kwngiøre wi alle Mæn, meth thetta wort Opna Breff, ath wi wethirkenne oos hawe laweth ærlecke Maæn, Ake Nielssøn Lanz-Fogth fornæssinde Land, Ies Harbo aff Wapn, Hwzsfogth, IesManssøn aff Wapn, Jes Perssøn aff Wapn, Per Nielssøn aff Eke By Soknaman i Akkre Sogn, thet Per Ølssøn aff Wapn, boendes i Niclaus Kirkere Sogn, skal aldrey feydrey feydha aller fredha katha oc ey patala Aka Nielssøn, Jes Harbo, æller therras Arwinge, och ey therras Vrodh, som ower ware y fornesffnde Per Ollsøns, tha hans Goza Stiftes, som for Brødith war for thet Mandrap, hwilketh hanwm y Røth na weyhorfor. Item ath han aldreggh skal Sinæ Søster wanælskæ, æller hathe y Sæng eller y Sæthe, for then Wetherwilghe som hanwm wetherfor for hanneæs Brodhirs Døth.

Item skal han aldreggh bære Swerdh æller Stekemæzs, æller noker hans Thiænare Werghe bærre æller føre æssther hannum, wthan hans G`Herskap behøwer eller tilsigher. Item skal aldreggh Hwlgher hans Swen, som meth war i fornæssinde Mandrap, meth fornæssinde Per Olssøn y hans Tiæniste ware , æller y fornæssinde Lande blive. Till mere Wisse och Withnisbyrd ath swa tiilgangith och lawæth ær paa Røthna Thing y gothæ Mænzs Nærwærilsses Aahørelsse, the hænge wi fornæssinde af Wapne war Inseyle for thette Breff, och wi fornæssinde lavendis Mæn Bønder y fornæssinde Landh, som ikke Indseyle hawæ, scribe wor Merke hozs thesse nærwærendis hængende Indseyle meth fornæssinde (44) Screwith och giwith pa Hammars Hwzs æsther Hærrens Føthilsse Tiidh MSCDXXXIII. Løwerdagen affther alle Helgene Dagh.

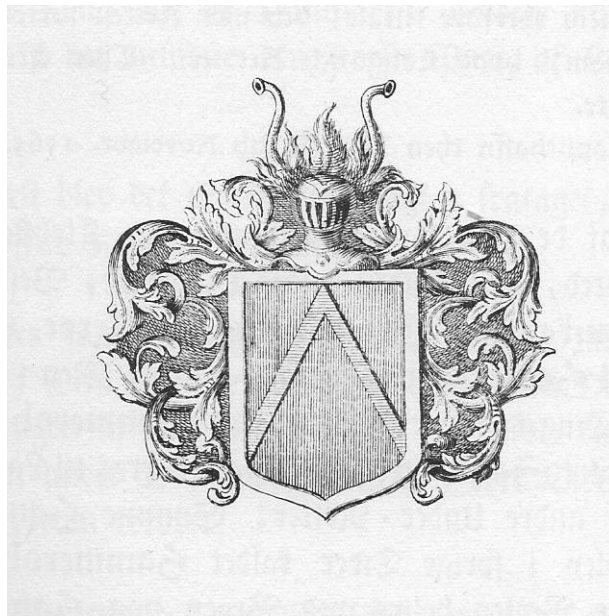
Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Nu værende Amtmand paa Bornholm, Hr. Stats-Raad Urne, har iblant andre tro- og merkverdige Ting, Bornholms Land angaaende, meddelet mig Gienpart af et gammelt Nobilitations-Brev, udgivet Anno 1514 af Erke-Biskop Byrge til en vis Jens Koefod, hvilken Adelige Familie endnu i Landet florerer; Jeg agter det værd, her at indrykke, og lyder det saaledes:

Wii BYRGE ned Guds Naade Erke-Biskop i Land, Sverriges Første og Pavens Legat, Giøre hermed vitterligt, at vi af vor synderlig Gunst og Naade, have taget, annammet og undfanget, og nu med dette Vort Aabne-Brev tage, annamme og undfange Os Elskelige Jens Koefod, hans Hustrue, Børn, Hion, Tienere og Godts, rørendes og urørendes, udinden vor Biskopelige Hegn, Vern, Fred og Beskiermelse, besynderligen at ville handthæve, forsvare og Dagtinge til ald Rette: Og saasom bemelte Jens Koefod, der hidtil har været ufrie, og en Almues-Mand, haver ladet sig finde udi denne Tog og Feide, som en Brav og Tapper Helt, til at staae paa Vores og Riigens Fiender, og forsvaret Vores Land; Saa have Vi hannem for saadant hans troe Tieneste og Tapperhed bevilget og samtykt, saasom Vi og hannem med dette Vort Aabne-Brev, bevilge og samtykke, at hand herefter skal være en frie Adelsmand, og haver derfor givet hannem dette paateignede Adels-Vaaben som er: Et blaat Spende udi et rødt Feldt og toe Horn oven i Hielmen: Hvilket Adelige Vaaben, hand, hans Børn og Afkom, skulde nyde og beholde, og skal hand, hans Børn og Efterkommere, saafremt de sig saaledes forholde, som han for dennem giort haver, naar noget Rov og Bytte efter Krigen deeles, tage lige Lod af det beste, som andre Rigens Adelsmænd.

Thi fordybe Vi Vore Biskopper, Ridder, og andre Adelsmænd, udi Vore Lande, fornefnte Os Elskelig Jens Koefod, paa saadan hans Adels Frihed at hindre, eller udi nogen Maade Forfang at giøre. Til (45) ydermere Stadfæstelse, have Vi ladet Vores Secret her neden under dette Brev, AO Dbi MDXIII den XIII Dag Junii.

Det denne ermelte Jens Koefod meddeelte Vaaben, er saaledes:

Jeg finder og i forbemelte Danske Magazins 6 Tome pag. 58. et Aabet-Brev, af Kong FRIDERICH den Anden af 1565 om dem paa Bornholm, som give sig ud for Herremænd og ikke ere; Hvoraf atter sees, hvad Anseelse den Bornholmske Adel var udi Brevet er saaledes:

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Wii FRIDERICH then Anden ec. Giøre alle vitterligt, at Vii ere kommen udi Forfaring, hvorledes at mange paa Vort Landh Borneholm udgive thenom Herremendh, og tilholde thenom ther sammesteds Adels-Friheder, endog thet ikke et at beviise, ther met Vort och Kronens Rett och Rettighed udi adskillige Maade forkrænkis; Och efterdi tilforn i samme Sagh, er Breve udganget, och ther met er (46) seet gienom Fingre; Tha forbinde Vii endnu alle och hver, serdieles, ther paa Landet nogen Adels-Frihed at bruge, uden hand skielligen kand bevise, at han er øgte fød af Adelen, eller och haver af fremfarne Konninger forhvervet Frihedh, findes nogen Seg mett Adels-Frihedh befatter, och thet eftersom forskrevet staar skielligen ikke bevises kand, och Vor och Cronens Rettighed ther over forkortes, skal vor Befalingsmandh hannem therfore tiltale, och met Retten forfølge, och tha siden gange therom, hvad Loug och Ret er. Thet efter Seg hver kand vide at rette.

Datum Kiøpnehaffn then XXV Dag Novembr. 1565.

Rettergangs-Steder. I hver af de paa Landet værende fem Kiøbstæder, er et Rettergangs-Sted, og desuden holdes i Rønne, Vester Herreds-Ting; I Svanike, Øster Herreds-Ting; I Nexøe, Sønder Herreds Ting, og i Hasle, Nørre Herreds-Ting. Men i Aakirkebye holdes Lands-Tinget; Her foruden er Hammershus Birke-Ting, som holdes i Sandvig; Derfra appelleres til Lands-Tinget, ligesom fra de andre Under-Retter; Samme Hammerhus Birke-Ting blev i forige Tider kaldet Hammerhus Broe Ting, fordi at Retten holtes ved Broen paa Hammerhuus. Om Beskaffenheden det udkræver, kan videre fra Lands-Tinget appelleres til Kongens Høieste-Ret.

Ægteskabs Sager blive engang om Aaret af Amtmanden, Lands-Dommeren, Provsten, med tiltage 2- eller 3. Præster paadømte

Religion. Religionen er den samme, som i ganske Danmark; Og seer man endnu her, ligesom paa mange andre Steder i Danmark, adskillige Fodspor og Kiendetegn af Hedenskabet; Thi man finder neppe en Høi paa Landet, hvor der jo er oprettet et Hedensk Altare af store Kampe-Stene, hvoraf iblant andre Steder findes endeel i Aaekirke-Sogn, i Vester Mariæ-Sogn, i Clemmens, i (47) Kuths-Sogner, og flere andre Steder, ja paa mange Høie findes ved 2 til 3 saadanne Altare.

Herskab. Dette Bornholms Land, har adskillige gange forandret Herskab; Fra Begyndelsen saa længe men veed, har det altid staaet under Kongerne af Danmark; Siden fik den Skaanske Erke-Biskop i det mindste den største Part af Landet under sin Gevalt.

Dernæst blev det Erke-Bispen igien frtaget, og lagt under sit rette Herskab Kongen af Danmark.

Derefter kom det engang i forige Tider under Lybekkernes Herredømme; Men strax derpaa kom det igien til Danmark; Siden blev det indtagen af de Svenske, men det varede kuns kort, førend det igien kom under Danmark, som og i vore Tider fører det retmæssige Herredom derover.

Øverighed. Stift-Amtmanden over Sielland, er tillige øverste Befalingsmand over Bornholm, saa vidt som hans Jurisdiction over Kiøbstæderne i Almindelighed er; Ligesom Landet i Henseende til de geistlige Ting, hører under Siellands Biskops-Stoel; Ellers er her stedse en Kongelig Commandant paa Landet, som har Opsigt med Krigs-Væsenet, saa og en Amtmand, som forestaaer de verdslige Ting, hvilke tvende Embeder undertiden under én Mand, en Militair Person ere

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

combinerede, men nu, da dette skrives, forstaaes af tvende; Desuden en Lands-Dommer, hvilke trede Personer alle Tider boe i Landet.

Privilegia. Indbyggernes almindelige Privilegia, ere i sær fra Kong FEIDERICH den Anden som Anno 1577 gav dem Frihed at alt salt Kiød, item Heste og andre firfødde Dyr, som de førte udaf (48) Landet for at sælges, ingen Told skulde være underkastede; Samme Frihed blev Anno 1596 af Kong CHRISTIAN den Fierde stadfæstet, og ligeledes tillige med andre flere Anno 1648 af Kong FRIDERICH den Tredje; De særdeles Benaadninger og Friheder, som Landet ellers besidder, derom skal siden mere berettes.

Kiøbstæder. Paa Øen ere fem Kiøbstæder, nem lig Rønne, Hasle, Svanike, Nexø, og Aakirkebye; Desuden tæller nogle den siette, som Allinge og Sandwig, men det er urigtigt; Thi samme kan ei beviise nogensinde at have været benaadet med Kiøbstæds Rettighed og Frihed, og hvad der giver adskillige Anledning at regne den imellem Kiøbstædernes Tal er, at dens Indbyggere bruge Handel og Vandel med Kiøbmandskab, Seilads, Laden og Lossen, som Kiøbstæderne; Den har og sit særdeles Borger Compagnie med Capitaine og øvrige Officerer, men ingen Bye-Foged, i det den alene ansees som et Birk, som har sin egen Birke-Dommer og Skriver; Allinge og Sandwig ere combinerede, skjønt de ligge næsten en halv Fierding Vei fra hinanden; Deres Kirke ligge egentlig i Allinge, høit oppe paa en Klippe.

I Almindelighed have de fem Kiøbsteder af Kong CHRISTIAN den Tredje den Frihed, at ingen maatte købe noget fra Lands-Byerne, eller fra Landet, hvilket og in Annis 1562 og 1577 af Kong FRIDERICH den Anden er stadfæstet, med dette Tillæg, at ingen udenbys maatte i Kiøbstæderne sælge eller falholde nogen salgs Vahre, Alen eller Punde viis, uden i de offentlige aarlig bevilgede Markeder.

Kong CHRISTIAN den Fierde forordnede Anno 1623 smaa Markeder eller Torve-Dage i Kiøbstæderne, som skulde holdes hver Onsdag, og til hvilke Bønderne skulde indbringe deres Vahre. (49)

Bønder-Gaarde. Af Bønder-Gaarde paa Landet, vare for faa Aar siden, nogle Kongen, andre Bønderne selv, arvelig tilhørende; Disse sidstes Tal ver det største, og Kongens deraf den mindste Deel, men siden Anno 1744 ere alle Bønder-Gaarde i hele Landet Selv-Eier-Gaarde, siden Hans Kongel. Majest. Høist-Salig Kong CHRISTIAN den Siette, i samme Aar lod bortsælge de, Hans Majest. Paa Landet tilhørende Vornede og Fæste-Gaarde, samt de til Kongen formedelst Restancer hiemfaldne Selv-Eier-Gaarde; Saa at paa samme Tid bleve til Landets Indbyggere bortsolgte 220 Gaarde nemlig 66 Selv-Eier-Gaarde, til hans Majest. For Restancer hiemfaldne, samt 154 Vaarnede Gaarde, foruden saa kaldede Canikke-Gaarden, og Myre-Gaarden i Akers-Sogn; Lehns-Gaarden i Øster-Laursker-Sogn, og Gimle-Gaard i Klemensker-Sogn

Herreder. Landet har i fordom Tider, været inddelet i fire Herreder, som efter Hvidtfeldts Beretning i hans Bispe-Krønike kaltes: Hasle-Herred, Mikkels-Herred, Hemmingers-Herred og Rødne-Herred, Hvilke Navne ere siden forandrede til Synder, Nørre, Øster og Vester Herreder.

Provstie. Disse Herreder have endnu i Henseende til den verdslige Jurisdiction, hver sin Foged, men i Henseende til den Geistlige, er hele Landet indbegrebet under et Provste Herred.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Ellers er i Almindelighed ved Bornholm at merke, at det er sielden, at man paa Landet finder tvende Bønder-Gaarde tæt sammen, men de fleste, som i Navnet have Endelsen af Bye, ligge temmelig langt fra hinanden adskilte og omspredte, skjønt dog nogenledes paa et Strøg.

Øster-Herreds Kirke-Sogne. I Øster-Herred ere disse tre Sogne, Ipsker-Sogn, Øster Market-Sogn, og Øster Laursker-Sogn, som per Abbreviationem er det samme, som man vilde sige Ips-Kirke-Sogn, Øster Mariæ Kirke-Sogn, og Øster Larses Kirke-Sogn; Nogle ere af den Mening, at Resenius tager Feil, naar han kalder Ips-Kirke Templum Jacobi, siden Kirken i sit Sigill fører disse Ord: Sigillum Ecclesiæ japetanæ, og at det skulde være rettere sagt Templum Japetinæ, eller Japetanæ, end Jacobi, formenende end videre, at de Nomina propria Japhet, Jeppe og Jacob ere ganske adskillige, fordi at naar nogen paa Landet heder Peder Ipsen, Hans Ipsen ec. Som er Peder Jeppes Søn, Hans Jeppes Søn, og man taler om noget, som saadan en Mand tilhører, Gaard, Huus, Hest, Vogn og deslige, da af Landets egne indfødte ikke siges, det er Peder, eller Hans Ipsens, men det er Peder Ips, eller Hans Ips; De troe derfor, at i samme Henseende Kirken kaldes Ips-Kirke har paa Landet, som skulde være det samme, som Japhets eller Jeppes Kirke, og at derfor Præsterne til Svanicke og St. Ips-Sogn i fordom Tider kaldtes og kaldede sig: Pastor Ecclesiæ Svanikensis & Japetinæ, eller Japetanæ, eller Pastor Ecclesiæ Svanikensis og Japetorum. Men Resenius tager her i ikke Feil, og har uden tvivl haft god Autotitet for sig.

Den som er hiemme i gamle Sager, bør vide, at Ip, Ib og Jep, er det samme som Jacob. Sogillet beviser intet, thi det synes at være nyt, og Inscriptionen af forrige Seculi Smag. Hvo skulde vel og den Japetus være, at hvilken baade denne og flere St. Ips-Kirker skulde have faaet Navn. St Jacobus vide vi alle hvo var. Japetus er ogsaa et nyt Navn, og ikke grundet i Antiquiteten, men alene paafundet, siden man i nyere Tider har begyndt at gjøre Forskiel imellem Jep og Jacob. Desuden nævnes udtrykkeligen i et Document af 1429 Herr Anders Mikelsøn, Præst til Sancti Jacobs Kirke paa Borndeholm. Japhet er et Bibelsk Navn; men Jepper, (51) Jep Jeip, Ip, Ib, er alt et og det samme, som i Kraft af gamle Documenter, heder Jacobus paa Latin; Derfor kaldes St. Jacobi Dag i gamle Calendere og endnu mangansteds i Provincerne Sanct Ib, eller Sanctes Ibs-Dag, og de saa kaldede Ibs Skaller, hede paa Latin: Testæ St. Jacobi. Saaledes, naar en Mand fordom har haft det Navn Anders Ibsøn eller Jepsøn, er han ufeilbarligen i Latinske Documenter kaldet Andreas Jacobi & c.

Imidlertid er i Anledning af forommelte Navnes Abbreviation at merke, at det alene er Fremmede, som komme p Landet at boe, der betiene sig af disse Talemaader, som Ipsker, Marker, Laursker, ec. Og maa dermed ei consunderes Landets egen Talemaade i anden Henseende, som med forberørte ingen Egenskab har, naar Folk paa Landet sige Nielska, Perska ec; Thi saadan Endelse bruges alene, naar man nævner en Mands Hustrue, men bruges aldrig, naar man taler eller nævner noget andet, som Manden er tilhørende; Saaledes siges: Der er Lars Nielska, Peder Ipska, Hans Peerska, i Steden for Lars Nielsens, Peer Ipsens, Hans Pedersens Hustrue; Men saaledes tales aldrig, naar man ellers nævner Mandens Huus, Ager, Eng, Qvæg, eller andet, hvad det end og kan være; Ligidan Termination er meget brugelig i det Plat-Tydske Sprog, som for Eksempel, naar der siges: Die Neumansche, i Steden for des Reumans Frau, die Schneidersche i Steden for des Schneiders Frau, og saa videre; Mueligen har Bornholmerne taget denne Idiotismus af Lübekkerne, formedelst den lange Omgang de havde med dem, da de besadde Landet ligesom adskillige Tydske Ord endnu paa Landet ere i Brug, saasom: Balde, snart, harren, bie, tøve, ec.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Øster Larsker Sogn. I dette Øster Larsker-Sogn ere fr fornemmeste Gaarde Lehns-Gaard, og Kronens Gaard. (52)

I et Document af 1429 nævnes Pære-Gaarden i Sancti Laurens Kirke-Sogn paa Borendeholm, oh i et andet af 1457 Rogalunde Gaard i St. Laurentii Sogn; circa 1530 nævnes ogsaa Roggelunds Gaard og Mølle i St. Laurentii Kirke-Sogn.

Sogne-Kirken er af en besynderlig Bygnings maade, og ganske anderledes end Kirkerne i Almindelighed i Danmark bygges; Den er bygt som et rundt Taarn, og af samme Skikkelse findes desforuden her paa Landet endnu trende, nemlig: Nye Laurs-Kirke, Nye-Kirke, og St. Ols-Kirke.

Nogle mene, at samme Kirke skulle være byggede i de Hedenske eller andre gamle Tider, og at de skulle have tient i de senere til Værn eller Casteller og Befæstnings Taarne, hvorhen enten Landsens Indbyggere kunde have baade selv retieret sig, saa og did den bragt deres Penge samt kostbareste Meubler, og derfra forsvaret sig i mod Søe-Røveres, saa vel som andre Fienders Indfald, eller og mueligen, i Fald Indbyggerne selv brugte saadant paa de Tider almindeligt Søe-Haandverk, de da ligeledes har betient sig af bemelte Taarne til Retirade, naar de bleve eftersatte af Contra-Parterne; Hvilken Gisning gøres af Bygningens Dannelse og Indretning, som man slutter, at være til den Ende forsynet med de mange Skyde-Huller, som findes rundt omkring, hvor man med Buer og andet sligt da brugelig Gevær kunde staae og forsvare sig imod Fienden; Denne Gisning bestyrkes saa meget mere, naar man betragter disse Kirkers Situation, thi de ligge baade nogenledes fordeelte i Landet, saa og nærmest ved disse bekvemmelige Steder for Søfarten eller Landgang; Hvorfra man da desto snarere kunde tage Retirade didhen, til at beskytte sig, eller derfra uformodentlig komme de i Land settende Fiender paa Halsen; Saaledes er 1) Øster Lars-Kirke nær Gudhiem Fiske-Leie og Baade-Havn 2) Nye Laurs-Kirke nær Arnager Gisker-Leie og Bugt eller Havn. (53) 3) Nye-Kirke nær Rønne-Bye og Havn, og endelig 4) Ols-Kirke nær Sø-Stæderne Allinge og Sandvig, samt Fisker-Leiet Teyn.

Da nu iblant disse fire Kirker, efter Resenii Beretning udi hans Manuscript om Bornholm, Nye-Kirke skal være bygget Ao 1287, saa maa sligt være skeet enten af da regierende Kong Erich Menved, eller da værende Erke-Bisp Johann Drofs i Lund, og Bygningen efter en af disse Herrers Befaling være bleven dannet og indrettet saaledes, som forbemelt, til et Værn og Castel, i Henseende til den Tids Feides Uroe, og mange Indfald, som Kong Erich af Norge gjorde paa Danmark; Skulde i øvrigt saadan Gisning have nogen Grund, saa er venteligt, at aleneste den runde Part eller Taarnet af samme Kirker, først er bleven bygget, og siden derefter Choret eller Gang-Huset, som det her kaldes, med øvrigt være tilsat, og Bygningen saaledes til en Kirke indrettet.

TAV II. Denne Øster Larsker Sogne-Kirke er iblant alle fire den største; Paa TAV. II. Betegnes Grund-Tegning, Giennemsnit og Opstalt der af; Den er bygget, deels af Landets egen sorte Marmor, deels af huggen Kampe-Stene, og kan dens indvendige Skabning sees af Profilen.

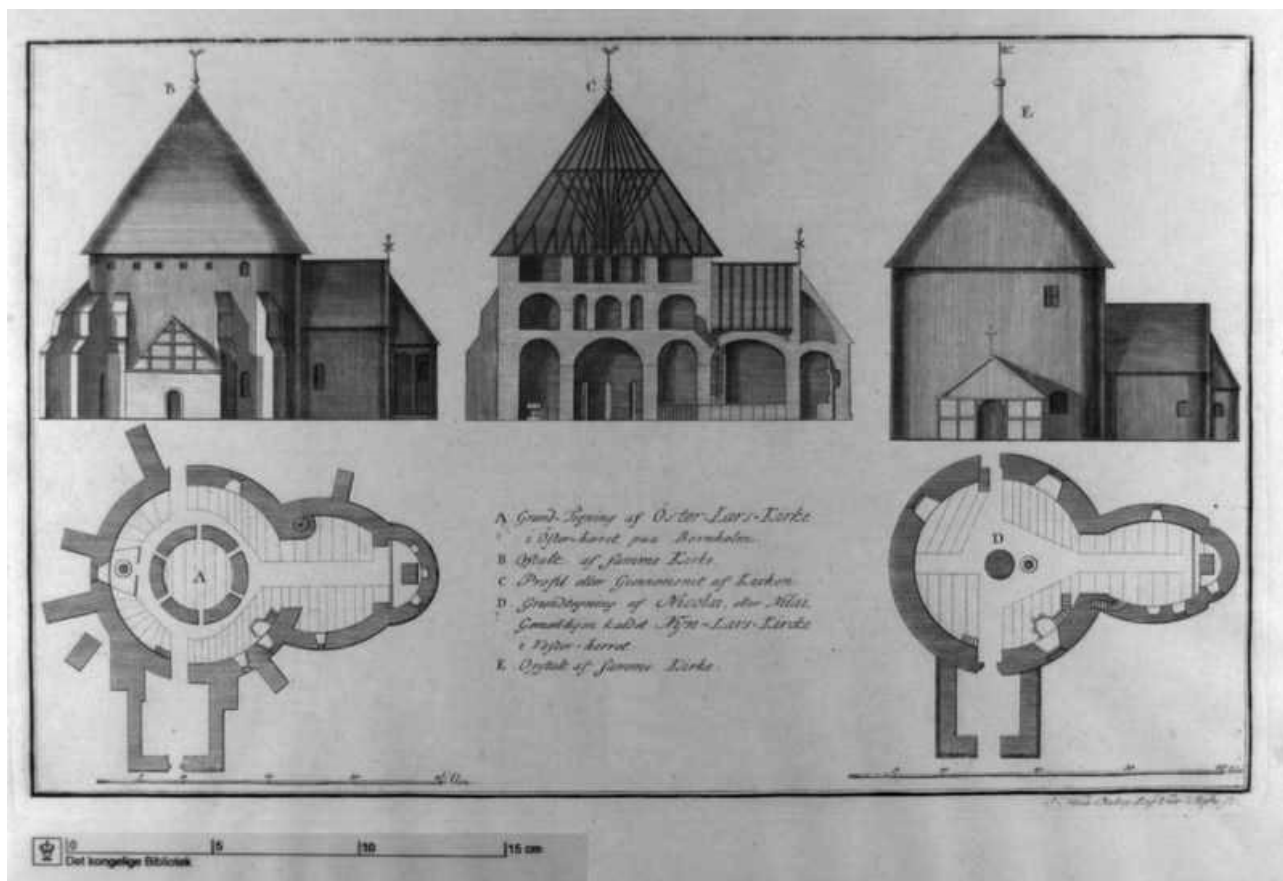
Alter-Tavlen i denne Kirke er med endeel Billedverk og Malning ziret, forestillende adskillige Bibelske Historier og Sprog; Nederst paa Tavlen paa høire Side staar denne Skrift:

Anno MDCV Insulæ hujus Gubernatore generoso viro Johanne Lindenov. Dno de Øslef, Ecclesiæ hujus Pastore Laurention Olai Fiono, Tabula hæc in Laudem Dei & Templi Ornamentum suis coloribus est depicta. (54)

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Og paa den Venstre side Læses disse Linier:

Ao MDCXXXIIX hujus Insulæ Terram Gubernante Generofo Viro Olivero
Rosenkrantz Domino de Demestrup; Gregis hujus Pastore Thoma Michaelio W (i. e.)
Weile, hæc Tabula denuo depixta, figurisqve cetris adaucta.

Ved Skrifte-Stolen tet op til Alteret sees Hr. Jørgen Jensen Sodes Skilderie, tillige med hans Hustrues og trende Børns: Han var Sogne-Præst her til Menigheden i 28 Aar, og døde Aar 1700.

I Kirken findes en Fane ophængt til Almindelse over Obrist Bendix von Hatten, han var Commandant og Amtmand her paa Landet, døde på Leensgaard 1685 den 24 Martii; Hans Liig blev samme Aar af hans efterladte Frue Maria Lilienskiold bortflyttet til Bergen.

Paa Prædike-Stolen sees de fire Evangelister, med deres sædvanlige Tegn, saa og adskillige Bibelske Sprog paa Latin: Desuden staaer lige for Præsten, naar han træder op i Prædike-Stolen, disse Linier:

Cor, mentem, lingvam, dirige Christie meam

Og lige for ham, naar han triner ned:

Tak Hellig Mand
For din Bistand
Gjør Ordet Frugtbar, som

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Udaf min Mund nu kom.

Neden for Alteret i den mellemste Gang, ligger en Liigsteen, hvorpaa staaer: (55)

Hr. Olle Nielsen Sonne, fød i Siælland 1626, kaldet til Sogne-Præst her til Menigheden 1657, døde i sit Alders 46. Aar den 29de Sept. 1672.

Nederst paa Stenen, læses disse Ord:

Ur qvos ante torus tumulus sit jungit & unus

Unus & in cælis stat ut omnis atmor.

Uden paa Kirke-Døren, læses disse Ord:

Meritum meum mors Mediatoris mei.

I Taarnet ere tvende Klokker, paa den største læses disse Ord:

Hr. Holder Rosencrantz den Velbyrdige Mand

Gubernator over Bornholms Land

Bevilgede mig at giøre

Og mig til Laurs-Kirke føre

Jeg ved min liflige Stemme

Paaminde Æder, Guds Ord aldrig at glemme

Min Factor Christen Larsen mon være

Mig lade støbe til Guds Ære;

Der mand monne skrive, 1640ve

Hr. Thomas Michelsen W. P. Nr. Lr. T. M.

Arndt Kleimond me saecit in Lübech.

Neden om samme Klokke staaer:

Venite ad Domini Domun, audite Christo Evangelium, colligite hic femen gratum, qvod in vestrum Commodum cedat atqve gaudium sempiternum.

På den mindste Klokke læses denne Skrift.

Anno 1684 da Høyædle og Velbaarne Herre, Oberste Bendix von Hatten, var Ober-Commandant og Amtmand her over Landet; Og Sogne-Præst her til Kirken var Hr. Jörgen Jensen Sode, er denne Klokke ved Poul Koefod overført og ladet omstøbt til Guds (56) Ære og Øster Lars-Kirkes Meenighed til Beste; ec. Arndt Kleinmond me secit Lübeck.

TAV III Figur I. Uden for Kirkens Vaaben-Huus, findes en gammel Steen med udhuggen Runisk Skrift, hvorpaa omtrent i midten sees et Kors, og der omkring en Linie af gamle Runiske Bogstaver; Samme Steen er halv tredje Alen høi, og en Alen Bred; Paa TAV: III: Fig. I er Forestillingen af Stenen betegnet, og de Runiske Bogstaver derpaa bemærket, saaledes som Skriften mig, af en til dens og andre Tings Eftersyn paa Bornholms-Land oversente Person, er indhændiget; Worm i hans Monument. Dan. forestiller denne Steen med dens Skrift pag. 235. Hans og min Aftegnning med Bogstaverne komme ikke overens, saa jeg ei kan vide, enten paa hans eller paa min Side i Udcopieringen er skeet Forseelse; Rimeligen maa Worm, og ikke jeg, have ret, siden saa mange

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Aar, siden hans Tid, indtil nu, ere forbigangne, og ventelig i hans Tid Bogstaverne have været kiendeligere, endnu efter saa mange fleres Forløb; Maaske, have vi og begge uret, allerhelst bemelte Autor selv tilstaaer paa foranførte Sted, at Tegningen meget bedervet og multileret var ham til Hænde kommen; Imidlertid vil je her indrykke Wormii Aftegning af Skriften, og hans derover gjorde Forklaring, og er det vel, at Tingen ei er af større Betydenhed, end at man kan sige, at det er lige meget, hvilket er ret, siden ved Stenens Benævnelse aleneste haves Hensigt til at vise de fra Alderdommen overblevne Levninger; Wormii Skrift er denne:

Hvilken Skrift han saaledes forklarer:

Vdkel rit stin efti Brudur aug sun Kunu sin. (57) Udchilianus lapidem seulptsit in memoriam fratris & Nurus suæ.

TAV. III

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Paa denne forommelte Kirke-Gaard ligger paa hin Side af Vaaben-huset, paa Jorden, en gammel Begravelse Steen, af saadan Skabelse og Dannelse, som den paa ermelte TAV. III. Fig. 2. er forestillet; Billedet som derpaa er udhugget, viser strax, at den er lagt over en Romersk Catolik geistlig; Skriften der findes omkring Stenen, overlader jeg andre at oversætte, men Aars Tallet derpaa, sees tydelig at være 1373. Omtrent Aar 1670 traf det sig, at til disse fire runde Kirker, paa engang vare fire Brødre, Præster, af de Familie Navn, Sode, Hr. Jørgen Sode, til Øster-Larsker-Sogn; Hr. Hans Sode, til Nyker-Sogn; Hr. Christian Sode, til Olsker-Sogn; Og Hr. Mads Sode, til ny Larsker-Sogn.

Gudhiem. I samme Sogn er strax ved Havet en Lands-Bye, eller Fiske-Leie, imellem Biergene, kaldet Gudhiem, eller Gudium, qvasi Gothiem, eller Gothers-Hiem, hvilken skal have sit Navn af Kong Guthi, hvis Søn Thielvarus, som før er melder, allerførst opfant denne Øe; Han skal have landet paa dette Sted, og kaldede det derfor efter hans Faders Navn, Guthihiem. Stedet har sit eget Capelle, der ligger fra Byen for sig oppe paa en høi Klippe, her udi bliver om Søn- og Hellige-Dage, ligesom i andre Kirker paa Landet, holden Guds Tieneste; I dette Capelle findes en gammel Alter-Tavle, som med adskillige Helgeners Billeder er udpydet, men samme ere hverken malede eller forgylde, og findes ei heller nogen Aars Tal derpaa.

Paa Kalken staaer disse Ord:

Hunc calicem dedit Nicolaus Callé in honorem Annæ in aternam memoriam. (58)

Af hvilken Skrift sluttes, at Capeller i fordum Tider har havt Sanct Annam til Patronesse.

Paa Prædike-Stolen sees det Aarstal 1575, og paa den øverste Qvinde-Stoel 1581.

Capellet har kuns én Klokke, som er støbt, da General Major West var Commandant og Amtmand, og Sogne-Præsten var Hr. Ole Togsverd.

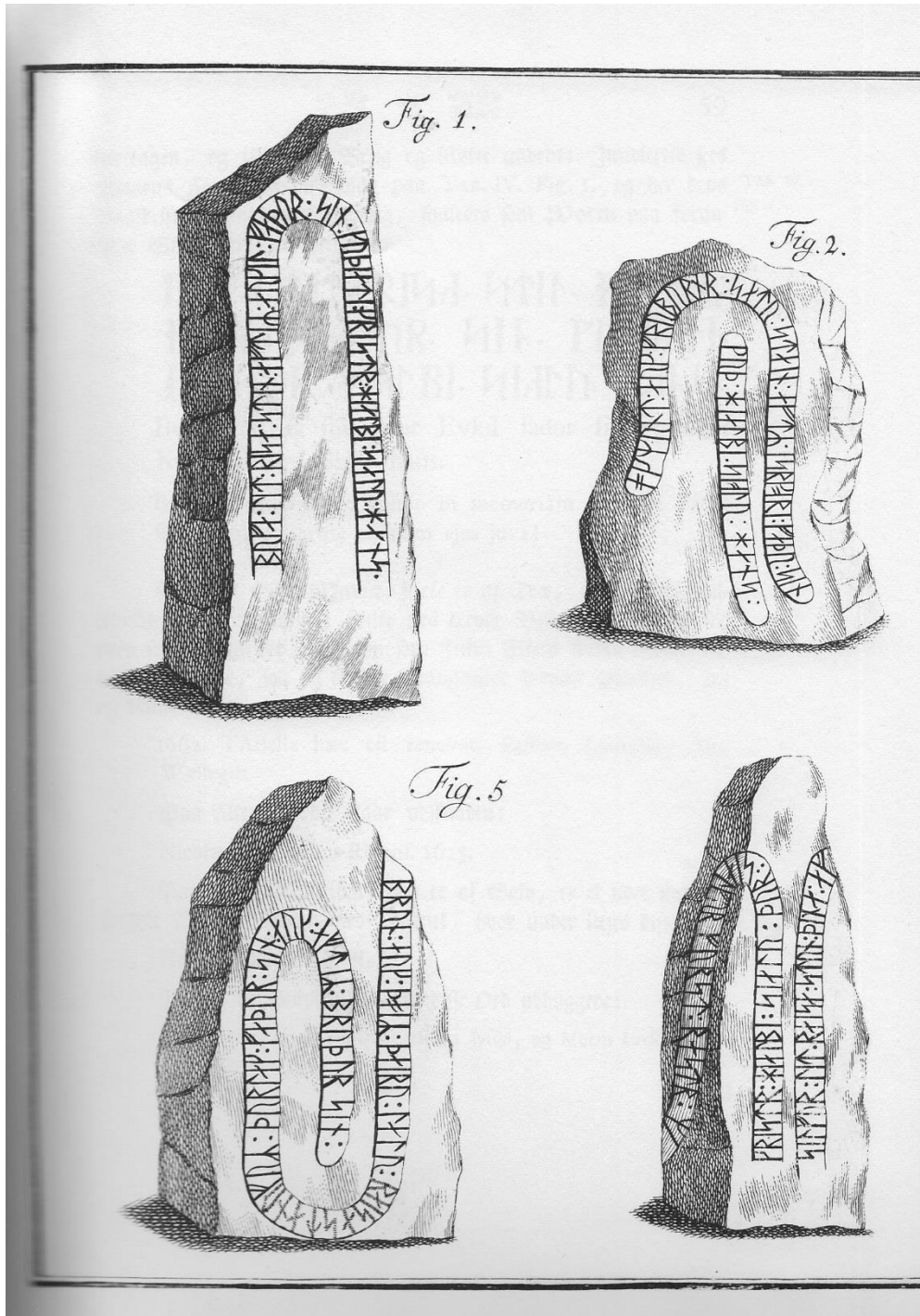
I dette sogn, er i forige Tider funden en Guld-Mine, men ei af den Vigtighed og Afgift, at Producten kunde erstatte Bekostningen; I Bobbe-Aaen ved Gudhiem, saa vel som paa nogle andre Steder i Landet, findes af den bekjendte Bolus rubra af den danske dunkle Art, som kommer overeens med den Armeniske.

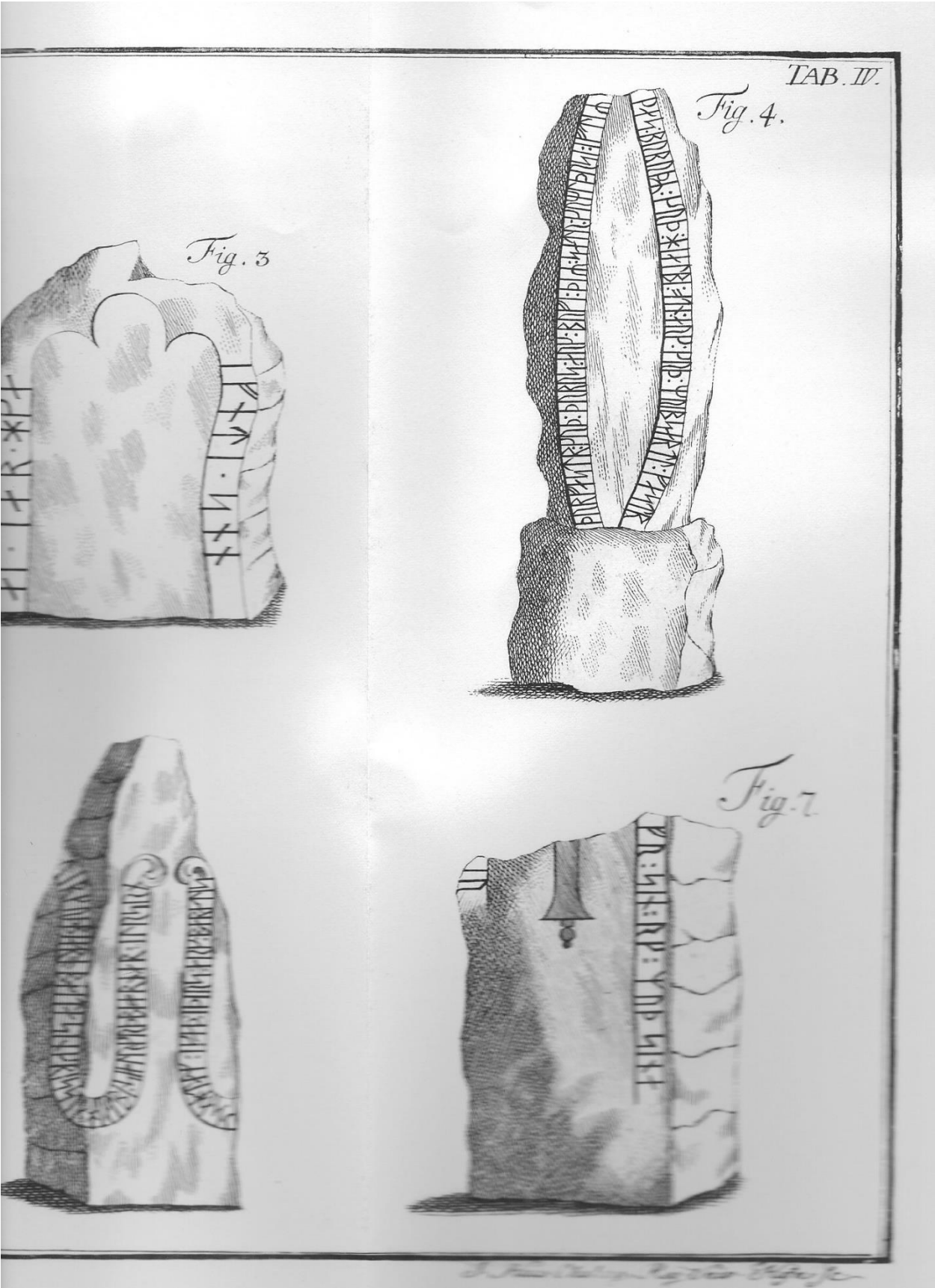
Øster Marker Sogn. Øster Mariæ- eller Øster Marker-Sogn; Kaldes i Documenter af 1403 og 1407 Parochia Beatæ virginis orientalis. Samme Tid tales om en Gaard og Vand-Mølle der i Sognet, som blev skødet til en Adelsmand Ormat Herlugsøn. Ao 1448 findes Hr. Mickel Mielsøn, at have været Sogne-Præst til Øster Marie-Kirke. 1451 nævnes tvende Adelsmænd i Øster Mariæ-Kirke-Sogn, Age Nielsøn og Esbern Jul af Wapn. 1457 har Hr. Jens Tursøn været Præst til Øster Mariæ-Kirke-Sogn, og da udgivet et Document om en Messe at holde hver Løverdag, udi Sanctæ Margaretæ Capel i samme Sogn. Circa 1530 nævnes Møllegaard her i Sognet. Nu i samme Sogn ere de fornemmeste Gaarde, Gadebyegaard og Gyldensgaard; **TAV IV. Fig. I.** Ved denne sidste beretter Worm i forberørte hans Skrift pag, 236 at der over en Aae, til Overgang for Forgiengere, laae en Steen med Runisk Skrift ziret, sex Alen lang, en Alen bred og tyk; Denne har mit udsente Bud ikke mere kundet finde, saa at den ventelig er (59) borttagen, og til anden Brug og Nytte anvendt; Imidlertid sees Steenens Figur og Afbildning paa TAV IV Fig. I og her den Paaskrift og sammes Udtydning, saaledes som Worm paa foranførte Sted fremsætter den:

BNPΛ. ΓIT. RINΛ. ITIT. IPITΛ.
INPIT. PΛPOT. IIT. PNPITIT.
PRIITR. *IΛTBI. IΛTIT. *ATIT.

Bufa lit rifa stin eftir Evkil fadur sin, gudiati Krister hialpi Sialu hans.

Bufa Lapidem hunc prsuit in memoriam Euchilli Patris sui; Optime Christe animan ejus juva!

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Alteret i Øster Mariæ-Kirke er af Træ, med endeel Billed-Verk prydet, iblant hvilke sees treude Billeder, dannede for oven som Mennesker, og neden som Fiske; Ellers findes endeel Bibelske Historier, saa og de fire Evangelister derpaa afmalede, saa og denne Skrift:

1662 TABella hæc est renovat. Pastore Laurentio Jani Wellegio.

Paa Alter-Bordet sttar udskaaren:

Nicolaus Michaelius Ripens. 1625

Paa Foden af Kalken, som er af Sølv, er et lidet støbt og forgyldt Mariæ Billede med Barnet, hvor under læses disse Ord:

Help Gott onde Maria!

Paa et af Pulpiturene, ere disse Ord udhuggede:

Hr. Morten Emanuel Pastor; Moens Ipsön, og Moens Larsön, Kirkke-Værgere 1592 (60)

Og et andet Sted derpaa malet:

Pastor Eccles. Nicolaus Michaelius Ripennsis ; Kirke-Værgere, Moens Larsö, Kasten Jörgensön 1636.

Under Hvelvingen i Kirken sees malet: C. 4. 1636

Prædike-Stolen er ziret med endeel Billedhugger-Verk, som forestiller Christi Korsfæstelse, Opstandelse, og Himmelfart, derhos sees det Kongel. Vaaben, hvor under staaer:

FRIDERICUS 2den 1596 med Symbolo: Meine Hoffnung zu Goott allein.

Øverst paa Prædike-Stolen, læses et Vers i det Græske Sprog, som neden til findes udtydet paa Latin, saaledes:

Pliticus qværit gloriam in Mundo, Christianus qværit lalutem in Cælo.

Og over denne Sentens sees Hr. Holger Rosenkrantses og Frues Leene Gyldenstiernes Vaabener med Aars-Tal 1637.

Paa Opgangen til Prædike-Stolen, viser sig disse Ord:

CHRIST. 4 Dan. & Norveg. Rex 1637.

Tillige med det Kongelige Vaaben og Symbolo:

Regnaa firmat Pietas.

Paa et gammelt forfaldet Monument i Kirken, kan endnu dette læses:

Denne Tavle er opsat til Ærlig og Velagte Mands Peder Koefoeds Ihukommelse, som blev fød Aar efter GUDS Byrd 1548, og døde 1616.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Paa et andet Epitaphis sees den fra Printzenskiolds Tid, navnkundige Jens Koefoeds Skilderie malet, som siden blev Capitaine paa Landet, tillige med hans tvende Hustruer og 24 Børn, tolv Sønner og tolv Døttre, med hosføiede tvende Vaabener, nemlig (61): Mandens eget med et Spende, hans første Hustrues med et grønt Træ, og hans anden Hustrues, med et Blomster i Skioldet, som kaldes Ackeleie.

Derunder staaer denne Skrift:

Ao. 1653 den 3. Nov er hans Kongl. Maysts. Velbestalter Capitaine, Velædle og Mandhaste Kens Koefoed Pedersön, kommen i Ægteskab med Ærlig, Dydig og Gud-Elskende Møe, Margrete Sandersdatter, og levede de tilsammen i 27. Aar, og avlede 21 Børn. Ao. 1678 den 28 Julii hensov hun udi Hærren, udi hendes Alders 43. Aar, 10 Uger og 1 Dag. Ao 1680 den 19 Junii er Velædle Hr. Capit. Anden gang kommen i Ægteskab med Ærlig og Velbyrdige Jomfrue Elisabeth Ackeleye, og har Gud deres Ægteskab med trende Børn velsignet.

Det merkes herved, at denne Navnkundige Jens Koefoed, hvis Navn ofte i den Bornholmske Historie forekommer, bragte det saa vidt ved sin Tapperhed, at fra Rytter, som han var Aar 1658 ved Ritmester Knud Urnes Compagnie, som den gang laa indqvarteret i Colding, han Aar 1661 blev Kongelig Bestalter Capitaine.

Over forbemelte hans Epitaphio hænger en Fane, hvorpaa er tegnet Capit. Jens Koefoeds Fødsel i Rønne Ao 1628, og hans Død paa Maglegaard den 4 Julii 1691, i hans Alders 63. Aar.

Over Prædike-Stolen hænger en anden Fane, derpaa sees et Vaaben med en Koe-Fod i Skioldet, og denne Inscription:

Herunder hviler Velædle Herre Capitaine Hans Madsen Koefoed, fød 1634 Juule Aften, død 1704 den 1te Febr.

Endnu findes i Kirken en Fane ophængt, hvorpaa ligeledes er et Vaaben, med en Koe-Fod i Skioldet, hvorpaa staaer: (62).

Herunder hviler Hans Kongl. Maysts til Danmark og Norge Bestalter Major Claus Koefoed ec. Fød den 7 Julii 1663, døde den 11te Febr. 1743, i hans Alders 84. Aar.

Paa et af Kirke-Vindverne er en Rude, hvorpaa med indbrændt Farve, endnu meget vel bevaret, staaer saaledes:

Fridericus 2. Dan. & Norv. Rex 1588

Og paa en anden Rude tæt ved:

Sophia Dan & Norv. Regina 1588.

Pa en anden Rude i et Vindve tvers over fore:

Falck Göe til Skiersöen 1588. Maren Krabbe Iversdatter 1588.

Paa en Liig-Steen lige for Alteret er følgende Skrift udhugget:

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Her ligger begravet den Hæderlig og Vellærde Mand, Antonius Olsön, Sogne-Præst udi Øster Marker-Sogn, og Provst paa Boringholm, som heden søvnede i Hæren den 21de Octob. 1621.

Paa en anden Liig-Steen næst ved førrommelte, findes øverst fire runde Kobber-Plader i Stenen indlagte, paa hvilke de fire Evangelisters Tegn med hossatte Bogstaver S. M. S. M. & c. ere udgravede. Midt paa Stenen ere tre andre Kobber-Plader indsatte, i den første staaer de Bogstaver P. K. med en Koe-Fod i Vaabenet; I den anden E. H. D. G. med et Vaaben, som formodentlig er de Gaggers Vaaben; Og paa den tredje J. P. H. D. med et andet Vaaben, Rundt om Stenen staaer:

Denne Steen tilhører Peder Koefoed og hans rette Arvinger Anno Dni 1593

Neden under Vaabenerne staaer:

Anno 1585 den 19de August Maaned, døde Salig Peder Koefoed. (63)

Paa en sprukken og ubrugelig Klokke, som staaer i Vaaben-Huset, læses øverst disse Ord:

Salige ere de, som høre Guds Ord.

Og neden under:

1725 Rege Frid. 4. Gubernat. Nicol West. Past Clemen-Funch, curat. Johanne LOW.

Paa den liden Klokke i Taarnet, staaer det Aars-Tal 1604.

I øvrigt merkes, at Kirke-Taarnets Fløy, er en slagt Ørn, som giver Anledning at slutte, at samme i de Lybskes Tid er opsat.

Ibsker-Sogn. Det tredje Sogn i dette Herres, er Ipsker-Sogn, eller Ibs Kirke-Sogn, Parochia Sancti Jacobi; 1429 har Hr. Anders Michelsøn været Sogne-Præst til Sancti Jacobs Kirke paa Borndeholm. Og 1457 nævnes Hr. Thord Jepsøn, Præst ad St. Ips Kirkia paa Borneholm. Samme Aar findes en Adelsmand, Peder Svenssøn af Wabn, at have boet i Sancti Ips Sogn. Kirken fører ligesom tilforn meldet er, i sit Sigillo disse Ord.

Sigillum Ecclesiæ Japetanæ.

Til dette Sogn hører Swanicke Kiøbsteds Kirke, som et Annes, og begges Guds Tieneste besørges ved én Præst. I samme Sogn har i fordom Tider været et Capelle, kaldet St. Anders Capelle, hvilket nu ikke mere er til.

De merkværdigste Gaarde i Sognet ere Skovsholm, Frennegaard, og Rosengaard; Circa 1530 nævnes, foruden Fregne Gaard ogsaa Paradis Gaard, Kiuseby, Kragge Gaard, og Ledie Gaard, udi Sancti Ieps Sogn. (64)

Alteret i denne Kirke er zirlig, med Billedværk og Malning, og findes derpaa nogle Inscriptioner, som ei har noget Betydeligt i sig, undtagen denne, som viser, naar Alter-Tavlen er bygget og fornyet, saaledes:

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Erecta 1614. Renov Ao 1739 Rege CHRISTIANO SEXTO; Præfide Nicolao West, Episcopo Petro Hersleb, Pastore Jacobo Prah, Curatore Petro Ipsen, Pict Henrico Möhl.

Findes og en gammel casseret Alter-Tavle i Kirken ophængt, hvorpaa er forestillet Mariæ Bebudelses Historie; Christi Fødsel, og de Hellige Tre Kongers Oftring; Desuden forestilles et sygt Menneske, ligesom in agone mortis, hvorved blant andre staaer en Person, som holder en Bog i Haanden over den Syge; Alt dette er af Billedhugger-Verk, stærk forgylt.

Paa Pulpiturene sees de tolv Apostler afmalede, og derved disse Ord:

Anno: VoX Christi VoCat DVM SInVnt;
Reg. CHR. 6. Præs. Crusse, Præs. Ins. Urne, Epise.
Hersleb, Past. Prah. Pict H. Kofod.

Hvoraf udkommer det Aars-Tal 1745.

Ved Alteret sees et Fad af mørke blaa Marmor, som i de Romersk Catholiske Tider formodentlig har staaet inden for Kirke-Døren, og været brugt til Vie-Vand.

Under Kirke-Loftet findes Faner ophængte, paa den ene læses denne Skrift:

Hans Kongel. Mayestes. Til Danmark og Norge, Velbestalter Capitaine over det fierte National Compagnie paa Bornholm, Velælde og Mandhaste Christen Nielsen, fød 1655 den 12te May, døde den 20 Januar 1727 udi sin Alders 72. Aar. (65)

Paa den anden sees disse Ord:

Hans Kongel. Maysts. Til Danmark og Norge, bestalter Capitaine, over et Compagnie Provincial til Fods, i Sønder-Herred paa Bornholm, Velædle og Velbyrdige Mand, Christian Maccabæus til Schousholm, som døde der den 28de Dec. 1687 i hans Alders 53 Aar, 4 Maaneder, 3 Uger, 5 Dage.

I Jordens Gruus en liden Boe, maa Graven mig afpæle,
Mit Kammer afsids fra Uroe, til Støv mig skal henstæde
Mens Siælen nyder Himmel-Rum, did Legemer skal flytte,
Naar jeg opvaagner af min Slum, O! hvilket herlig Bytte.

Paa den tredje læses disse Ord:

Her hviiler den Ædle og Mandhaste Hans Kiöller, Kongl. Maysts. Til Danmark og Norge Bestalter Fendrich over Synder-Herreds Compagnie, under Mandhaste Capitaine Jens Koefods Commando, og haver gjort Tieneste under samme Compagnie i 30 Aar, er fød paa Kiöllere-Gaarden i Ipsker-Sogn Aar 1642 og døde paa samme Gaard den 6 Decembr. Ao 1689 udi hans Alders 47 Aar. Ec.

Paa den store Klokke findes denne Skrift:

Der CHRISTIAN den Fierde god
Danmarkes Rige forestod
Og Jylland var, ved Krigsmænds Magt

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756

Af Kæyserens Folk, nær ødelagt,
Da er jeg støbt i samme Aar
Tallet viis og understaaer:

Ao. 1628 Julii 26.

Paa samme Klokke sees og paa tvende Steder Christus paa Korset, med Maria og Johanne ved Siderne, og endnu denne Skrift:

Paa Bornholm i Ipsker-Sogn
Der er jeg støbt, er hver bevogn (66)
Holger Rosencrantz Slots-Herre daa
At jeg blev støbt tilstæde maa
Hr. Michel Nielsen var Præst i den Tiid
Kort Kleimen Lübsk, støbte mig med Fliid.
Kirkeværge, Claus Kiöller, og Kelber Michelsen.

Paa den lille Klokke læses disse Ord:

Der Konning FRIDERICH den Tredje god
Danmarkes Riige forstod
Og Bornholm under Sædkands Stift
Ved Kongelig Befalning var henvigt,
Doctor Hans Svane Erke-Bisp sand
Over Danmarkes og Norges Riige og Land
Hr. Michel Nielsen Sogne-Præst
I Ibs-Kirke prækkes den Hellig L. E. S. D. T.
Da er jeg udi Lübeck det Aar
Støbt som Tallet viis, understaaer.
1663

I Dette Ipsker-Sogn paa en Ager, kaldet Sortmulde, ere ofte ved Pløining opgravede hele Guld-Klumper eller Stykker, og blev for faa Aar siden, sent til det Kongel. Kunst-Kammer i Kiøbenhavn, en Guld-Stang, funden af en fattig Mand, boende i Svanike; Paa samme Sted, ere og ofte funde tykke Guld-Mynter, med adskillige Figurer og Billeder paa, saa og Mynter af Guld, saa tynde som et Blad, af adskillige Figurer.